

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΑ

11^η Ενότητα

✓ 1. Τι εννοεί ο Αριστοτέλης με τη φράση «κυριότατο αγαθό»; Ποια σχέση έχει αυτό με την πόλη, όπως την ορίζει ο Σταγειρίτης φιλόσοφος, και ποια με το άτομο;

1. Κάθε πόλη είναι ένα είδος κοινότητας που επιδιώκει κάποιο αγαθό ανώτερο από όλα τα άλλα. Στον Αριστοτέλη η λέξη «αγαθόν» δεν έχει ηθική έννοια. Δηλαδή κάθε πράξη δεν έχει σκοπό το αγαθό, το καλό. Όλες οι πράξεις του ανθρώπου έχουν αναγκαστικά ένα σκοπό, δηλαδή αποβλέπουν σε κάποιο αγαθό, είτε φαινομενικό είτε πραγματικό. Ό,τι κάνουμε, γίνεται για κάποιο σκοπό. Αυτός ο σκοπός είναι το «αγαθόν» κατά τον Αριστοτέλη. Για την επίτευξη του τελικού σκοπού απαιτείται η χρησιμοποίηση κάποιων μέσων. Αφού προκαθορίσουμε τον τελικό σκοπό (τέλος) ύστερα εξετάζουμε με ποια μέσα θα εκπληρωθεί.

Η πόλη αποτελεί μια ολοκληρωμένη κοινωνία που προέκυψε από μια μικρά εξελικτική πορεία μέσα από τα προηγούμενα κοινωνικά μορφώματα, δηλαδή τον οίκο και την κοίμη. Αναπόσπαστο στοιχείο της πόλης είναι ο πολίτης, η μικρότερη μονάδα από την οποία αποτελείται. Όπως κατέστη σαφές και από τα Ηθικά Νικομάχεια, υπέρτατο αγαθό για το άτομο είναι η ευδαιμονία. Αλλά και για την πόλη υπέρτατο αγαθό είναι η ευδαιμονία των πολιτών, αφού αυτός είναι και ο τελικός σκοπός της. Αξίζει λοιπόν σ' αυτό το σημείο να επισημάνουμε τη σχέση των Ηθικών Νικομαχείων με τα Πολιτικά. Στα Ηθικά Νικομάχεια η όλη διαπραγμάτευση αφορά την αρετή και το εννοιολογικό της βάθος. Όταν το άτομο ολοκληρωθεί ηθικά και γίνει ενάρετο, θα είναι ικανό να προσφέρει την προσωπική του συνεισφορά στην βελτίωση και της πολιτικής πραγματικότητας, στην κατάκτηση της καθολικής ευημερίας. Επομένως, τα Πολιτικά λογικά προϋποθέτουν, για να εφαρμοστεί το περιεχόμενο τους, την ηθική διαπαιδαγώγηση που περιγράφουν τα Ηθικά Νικομάχεια.

Ουσιαστικά στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης επιτυγχάνει τη σύνδεση της πόλης με το άτομο, τον πολίτη. Αν λοιπόν το υπέρτατο αγαθό, ο υπέρτατος στόχος, το «τέλος» της πόλης είναι η ευδαιμονία, τότε είναι φανερό ότι δέχεται την απόλυτη σύνδεση του υπέρτατου αγαθού για το άτομο με το υπέρτατο αγαθό για την πόλη και αντίθετα. Το αγαθό της πόλης και του πολίτη είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους καθώς συμπίπτουν. Όπως το υπέρτατο αγαθό του ανθρώπου, η ευδαιμονία, επιτυγχάνεται με τις πράξεις του ατόμου, έτσι και το υπέρτατο αγαθό της πόλης, η ευδαιμονία δηλαδή των πολιτών, επιτυγχάνεται πάλι με τις πράξεις των ατόμων. Απ' αυτό συμπεραίνουμε ότι η γενική συμπεριφορά του ατόμου έχει αποκλειστικά πολιτικό περιεχόμενο, οι πράξεις του έχουν πολιτικές συνέπειες, συνεπάγονται δηλαδή την ευδαιμονία της πόλεως.

Επιλογικά, η ταύτιση ατομικού και κοινωνικού αγαθού δίνει πολιτικό περιεχόμενο στις πράξεις των ατόμων μιας πόλης. Η πόλη είναι ένα είδος κοινωνικής συμβίωσης, υπερέχει σε αξία από τις άλλες μορφές κοινωνίας και ταυτόχρονα τις περικλείει. Είναι ανώτερη από όλες τις άλλες, είναι τελειότερη, είναι το «τέλος» της κοινωνικής συμβίωσης γιατί είναι αυτάρκης και γι' αυτό επιδιώκει το ανώτερο από όλα τα αγαθά, δηλαδή την ευδαιμονία, το εὖ ζῆν. Όλα αυτά βέβαια προκύπτουν από την παραγωγική συλλογιστική πορεία την οποία ο φιλόσοφος παραθέτει στο συγκεκριμένο απόσπασμα:

Προκείμενες: (α) κάθε πόλη είναι κοινωνία,

(β) κάθε κοινωνία συγκροτείται χάριν κάποιου αγαθού

Συμπέρασμα: η κυριότατη από όλες τις κοινωνίες αποβλέπει στο κυριότατο από όλα τα αγαθά.

ή

Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι το ύψιστο αγαθό που μπορεί να αποκτήσει ένας άνθρωπος μέσω της πράξης (τό προακτόν αγαθόν) είναι η ευδαιμονία, την οποία όρισε στο τέλος του Α' βιβλίου των Ηθικών Νικομαχείων ως «ενέργεια της ψυχής του ανθρώπου με τους κανόνες της τέλει αρετής».

Και η πόλη ως όλον επιδιώκει το κορυφαίο αγαθό, την ευδαιμονία, που είναι αποτέλεσμα της αυτάρκειας. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος δέχεται την απόλυτη σύμπτωση του υπέρτατου για το άτομο

αγαθού με το υπέρτατο για την πόλη αγαθό: η πόλη γεννήθηκε για τη διασφάλιση της ζωής, ικανοποιεί όμως την επιθυμία για ευζωία (εὖ ζῆν). « Η ευδαιμονία εξαρτάται πρωταρχικά από την αρετή και δευτερευόντως από τα υλικά αγαθά»(W. D. Ross). Προφανές είναι ότι η ευδαιμονία της πόλεως γίνεται εφικτή, αν όλα τα άτομα που ζουν σε αυτή αποβλέπουν στην αρετή. «Με το νόημα αυτό η γενική συμπεριφορά του ατόμου έχει αποκλειστικά πολιτικό περιεχόμενο = οι πράξεις των ατόμων έχουν αποκλειστικά πολιτικές συνέπειες, συνεπάγονται δηλ. την ευδαιμονία (ή το αντίθετο) της πόλεως».

✓ **2. Να καταγράψετε τη συλλογιστική πορεία που ακολουθεί ο φιλόσοφος και το συμπέρασμα του σχετικά με την πόλη. Να συμπεριλάβετε και τις προτάσεις που υπονοούνται.**

2. Ο συλλογισμός με τον οποίο ο Αριστοτέλης καταλήγει στη δεσπόζουσα ιδέα του έργου, ότι δηλαδή η πόλη έχει σκοπό της το ανώτατο αγαθό, μπορεί να διατυπωθεί ως εξής:

α) Κάθε πόλη είναι ένα είδος κοινότητας, μια μορφή κοινωνικής συμβίωσης. Δίνεται η έννοια του γένους (**genus proximum**), δηλ. η αμέσως πλατύτερη έννοια στην οποία υπάγεται αυτή που ο φιλόσοφος θέλει να ορίσει. Με την έννοια του γένους της πόλης ο Αριστοτέλης εισάγει μια αυταπόδεικτη και αναμφισβήτητη παραδοχή,

β) Κάθε κοινότητα έχει συγκροτηθεί για χάρη κάποιου αγαθού.

γ) Άρα όλες οι κοινότητες - και βεβαίως και η πόλη - αποβλέπουν σε κάποιο αγαθό.

δ) Η ανώτερη από όλες τις κοινότητες αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά. Γι' αυτό η πόλη, που βρίσκεται στην κορυφή των φυσικών μορφών κοινωνικής συμβίωσης, αποβλέπει στο κυριότατο αγαθό.

Ο Αριστοτέλης παρουσιάζει την ειδοποιό διαφορά (specifica differentia), το ιδιαίτερο δηλαδή γνώρισμα με το οποίο η οριστέα έννοια διακρίνεται από τις ομογενείς της έννοιες, το στόχο της πόλης που είναι το κυριότατο από όλα τα αγαθά.

Για το συμπέρασμα υπονοείται ότι «υπάρχει μια αναλογία ανάμεσα στη σειρά ιεράρχησης των συμβιωτικών κοινωνιών και στην ιεραρχημένη σειρά «αγαθών» τα οποία αυτές επιδιώκουν» (Fr. Wolff), ότι δηλαδή κάθε κοινωνία αποβλέπει σε ένα αγαθό ανάλογα με το χαρακτήρα της, η κατώτερη σε κατώτερο, η ανώτερη σε ανώτερο.

Ο Αριστοτέλης θεωρεί τις άλλες κοινωνίες μόρια της πολιτικής κοινωνίας και τις τοποθετεί σε υποδεέστερη από αυτή θέση, αφού η πολιτική κοινωνία δε στοχεύει στο ειδικό κατά περίπτωση συμφέρον, στο συμφέρον της στιγμής, αλλά σε αυτό που αφορά άπαντα τόν βίον.

ή

Η συλλογιστική πορεία που ακολουθεί ο Αριστοτέλης προκειμένου να οριστεί η έννοια «πόλη» συνάδει με την καθιερωμένη από το φιλόσοφο διαδικασία διατύπωσης των συλλογισμών του. Δηλαδή αρχίζει από μια γενική διατύπωση επικαλούμενος επιμέρους περιπτώσεις. Πρόκειται για τη γνωστή παραγωγική συλλογιστική μέθοδο.

Στη συγκεκριμένη ενότητα ο Αριστοτέλης προβαίνει στον ορισμό της έννοιας «πόλης» ξεκινώντας από την έννοια «κοινωνία» και στην πορεία διεισδύει στην ειδοποιό διαφορά αυτής από τις άλλες κοινωνίες, δηλαδή στο στόχο της.

Αναλυτικότερα ο συλλογισμός μπορεί να διατυπωθεί ως εξής:

- Κάθε πόλη είναι ένα είδος κοινωνίας.

- Κάθε κοινωνία έχει συγκροτηθεί για την επίτευξη κάποιου αγαθού.

- Επομένως, όλες οι κοινωνίες στοχεύουν σε κάποιο αγαθό.

- Η ανώτερη κοινωνία απ' όλες αποβλέπει στο ανώτερο απ' όλα τα αγαθά. Εν κατακλείδι, γίνεται αντιληπτό ότι η έννοια «πόλη» διακρίνεται σε εκείνον τον τύπο όπου επιδιώκει καθολικούς στόχους («ή πασῶν κυριωτάτη») συμβάλλοντας έτσι στην εξασφάλιση της αυτάρκειας και στο αντίστοιχο μοντέλο της υποδεέστερης κοινωνίας (μόριο της ανώτερης) όπου είναι ικανή μόνο για την επίτευξη μεμονωμένων συμφερόντων.

✓ **3. Ποια είναι η άποψη του Αριστοτέλη για την ύπαρξη της πόλης σε σχέση με άλλους σοφιστές και φιλοσόφους της εποχής του;**

3. Ο Αριστοτέλης επιθυμεί να αντικρούσει τις απόψεις των σοφιστών ότι η ύπαρξη της πόλης είναι συμβατική, ότι οφείλεται στο νόμο και επομένως είναι αντίθετη στη φύση του ανθρώπου. Σύμφωνα με το Σταγειρίτη φιλόσοφο, η πόλη αποτελεί την τελειότερη μορφή κοινωνικής οργάνωσης καθώς περιλαμβάνει τις πρώιμες μορφές της κοινωνίας που ήταν ο οίκος και η κώμη. Και οι δύο αυτοί κοινωνικοί σχηματισμοί δημιουργήθηκαν από τη φυσική τάση του ανθρώπου να ικανοποιήσει φυσικές του ανάγκες. Άρα και η πόλη περιγράφεται ως προϊόν της φύσης, χωρίς βέβαια να την αυτονομεί από την ανθρώπινη βούληση. Η ανθρώπινη βούληση τη δημιούργησε και τη διατηρεί στη ζωή. Δηλώνει ότι η πόλη είναι κάτι φυσικό, με την έννοια ότι έχει τις ρίζες της στη φύση των πραγμάτων και όχι σε κάποια ανθρώπινη ιδιοτροπία. Θεωρεί την ύπαρξη της πόλης σύμφυτη με την ύπαρξη του ανθρώπου. Από την άλλη πλευρά, ο Πρωταγόρας ανήκει στους σοφιστές που υπερασπίζονται το νόμο, εξηγεί τη σύσταση της πόλης από την ανάγκη (προστασίας από τα άγρια θηρία, επιβίωσης γενικότερα), αλλά τονίζει ότι χωρίς την ανάπτυξη της «αίδους» και της «δίκης», της πολιτικής δηλαδή αρετής, δε θα ήταν δυνατόν να υπάρχει πόλη. Η δυνατότητα ανάπτυξης της πολιτικής αρετής ενυπάρχει στον άνθρωπο, αλλά αναπτύσσεται με τη διδασκαλία και τη ζωή στην κοινωνία. Σύμφωνα όμως με έναν άλλο μεγάλο φιλόσοφο της εποχής, τον Πλάτωνα, αιτία της σύστασης πόλεων είναι η έλλειψη αυτάρκειας του ανθρώπου ως ξεχωριστού ατόμου και η αλληλεγγύη. Τα άτομα ένιωθαν την ανάγκη για την αλληλεγγύη, η οποία οδηγεί στον καταμερισμό της εργασίας και την εξειδίκευση, στοιχεία τα οποία αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της πόλης.

✓ **4. Με βάση την ενότητα να προσδιορίσετε την οριστέα έννοια, το γένος στο οποίο ανήκει και τις ειδοποιούς διαφορές που τη διακρίνουν από τις άλλες ομογενείς της έννοιες.**

4. Εξετάζοντας την πρώτη προκειμένη (η πόλη είναι μια μορφή κοινωνικής σύμβασης) παρατηρούμε πως πρόκειται για μια έννοια «γένους» (γένος = το πλησιέστερο σύνολο στο οποίο περιέχεται η οριστέα έννοια). Για να δοθεί όμως πλήρης ορισμός θα πρέπει το «γένος» να συμπληρωθεί και από την «ειδοποιό διαφορά», το ιδιαίτερο δηλαδή γνώρισμα που διακρίνει την οριστέα έννοια από τις ομογενείς της. Εδώ το «γένος» είναι η «κοινωνική συμβίωση» και η «οριστέα έννοια» είναι η «πόλη». Οι «ειδοποιό διαφορά» λοιπόν από τις άλλες συμβιωτικές κοινότητες είναι τρεις:

α) απαρτίζεται από μικρότερες κοινωνικές ομάδες (οικογένειες, κώμες)

β) έχει κάποιο πολίτευμα

γ) στοχεύει στο ανώτατο αγαθό

✓ **5. Με ποιον τρόπο ορίζει την «πόλιν» ο Αριστοτέλης;**

5. Κατ' αρχάς θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι με τον όρο πόλις οι αρχαίοι Έλληνες εννοούσαν αυτό που εμείς σήμερα ονομάζουμε «πολιτεία» ή «κράτος», δηλαδή την κυρίαρχη και ανεξάρτητη κρατική οντότητα. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (Αριστοτέλους Πολιτικά, 103 b 15: «ὁ ὀρισμὸς ἐκ γένους καὶ διαφορῶν ἐστίν»), για να οριστεί μια έννοια (π.χ. η έννοια άνθρωπος), θα πρέπει:

α. να καθοριστεί το «προσεχές γένος» της, δηλαδή να προσδιοριστεί το πλησιέστερο σύνολο ομοειδών εννοιών στο οποίο αυτή ανήκει («προσεχές γένος» της έννοιας άνθρωπος είναι η έννοια ζώο) και

β. να εντοπιστεί η «ειδοποιός διαφορά» της, δηλαδή το ιδιαίτερο εκείνο γνώρισμα που τη διαφοροποιεί από όλες τις άλλες που ανήκουν στο ίδιο σύνολο ή «γένος» μ' εκείνη («ειδοποιός διαφορά» του ανθρώπου έναντι των υπόλοιπων όντων που ανήκουν στο ίδιο «γένος» μ' εκείνον είναι ο λόγος, η λογική. Επομένως, ο άνθρωπος μπορεί να οριστεί ως «ζῷον ἔλλογον»). Αυτή τη διαδικασία ακολουθεί ο Αριστοτέλης και στην 11η ΕΝΟΤΗΤΑ, προκειμένου να ορίσει την έννοια πόλις: αρχικά καθορίζει το «προσεχές γένος» της (κοινωνία, δηλ. συμβιωτική κοινότητα) και στη συνέχεια ε-

πισημαίνει μία από τις «ειδοποιούς διαφορές» της έναντι των υπόλοιπων ομογενών εννοιών («τοῦ κυριωτάτου πάντων <τῶν ἀγαθῶν> στοχάζεται», δηλ. ότι ο τελικός σκοπός της είναι η πραγμάτωση του ὑψιστου αγαθού για τον άνθρωπο, της εὐδαιμονίας). Ο πλήρης ορισμός της έννοιας πόλις θα δοθεί από τον Αριστοτέλη στις επόμενες ενότητες, όταν θα αναφερθούν και οι άλλες δύο «ειδοποιοί διαφορές» της (η προέλευσή της από μικρότερες και ατελέστερες μορφές κοινωνικής συμβίωσης, την οἰκίαν και την κώμην, και η ύπαρξή σε αυτήν πολιτεύματος). Σύμφωνα μάλιστα με τον Αριστοτέλη, η πόλις περικλείει μέσα της όλες τις άλλες συμβιωτικές κοινότητες («πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας»), οι οποίες αποτελούν υποσύνολά της, και συνάμα είναι αξιολογικά ανώτερη από εκείνες («πασῶν κυριωτάτη»). Αυτό σημαίνει ότι, κατά τον Σταγειρίτη φιλόσοφο, η πόλις είναι η αρτιότερη μορφή κοινωνικής συμβίωσης και ότι κάθε άλλη οντότητα μεγαλύτερης έκτασης από εκείνη (συμπολιτείες, ελληνικό έθνος, αυτοκρατορία Μεγάλου Αλεξάνδρου) δεν συνιστά συμβιωτική κοινότητα («κοινωνία»), αλλά χαλαρό άθροισμα ατόμων.

✓ **6. Να σχολιαστεί η φράση του Αριστοτέλη «τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες».**

6. Ο Αριστοτέλης με τη φράση αυτή, την οποία παραθέτει παρενθετικά στο κείμενο, προκειμένου να διασαφηνίσει τον συλλογισμό του σχετικά με την αξία του αγαθού που επιδιώκει κάθε άτομο με τις πράξεις του, προβάλλει μια αισιόδοξη αντίληψη, σύμφωνα με την οποία όλοι οι άνθρωποι, τόσο ως ατομικές οντότητες όσο και ως μέλη μιας κοινότητας, αποσκοπούν με κάθε τους ενέργεια στην πραγμάτωση αγαθών, είτε πραγματικών είτε φαινομενικών. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος, επηρεασμένος βαθύτατα από τον δάσκαλο του Πλάτωνα, θεωρεί ότι ο άνθρωπος έχει την έμφυτη τάση για τελείωση, αρκεί να λάβει σωστή και προσεγμένη εκπαίδευση. Τη δυναμική της φράσης μετριάζει η λέξη «δοκοῦντος», καθώς προσδίδει υποκειμενικά κριτήρια στην επίτευξη του αγαθού. Ο άνθρωπος, δηλαδή, ως νοήμον ον, διαμορφώνει προσωπική κρίση και έχει ελευθερία στις επιλογές του. Συνεπώς, πραγματώνει τις επιθυμίες του σύμφωνα με τις ατομικές του ανάγκες. Παρόλα αυτά, δεν σταματά να αγωνίζεται με κάθε τρόπο («πάντα πράττουσι»), κατά τον Αριστοτέλη, για την ενίσχυση των θετικών στοιχείων του χαρακτήρα του. Η κατάκτηση του αγαθού, σύμφωνα με την τελεολογική αντίληψη του Αριστοτέλη, είναι αυτή που παρακινεί τον καθένα να μετέχει σε μια συμβιωτική κοινότητα με κοινό στόχο την ευδαιμονία και την ηθική εξύψωση της ανθρώπινης ύπαρξης.

✓ **7. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ηθική φιλοσοφία είναι μέρος της πολιτικής φιλοσοφίας. Να εξηγήσετε, με βάση το κείμενο της Ενότητας 11, πώς συνδέονται η ηθική και η πολιτική στη σκέψη του.**

7. Στο έργο του **Ηθικά Νικομάχεια** ο Αριστοτέλης αναφέρθηκε διεξοδικά στο πιο μεγάλο αγαθό που επιδιώκουν με τις πράξεις τους οι άνθρωποι, δηλαδή στην ευδαιμονία, την οποία όρισε όχι ως ψυχική κατάσταση, αλλά ως ενέργεια της ψυχής με τους κανόνες της τέλειας αρετής (ή **εὐδαιμονία ἐστὶ ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν**). Την ευδαιμονία, λοιπόν, κατά τον φιλόσοφο, την εξασφαλίζουν οι άνθρωποι μόνο με την κατάκτηση της αρετής και αυτή με τη σειρά της πραγματώνεται μέσα από την καθημερινή συμπεριφορά και δράση τους, κάτι που καταδεικνύει ότι η αριστοτελική ηθική είναι προσανατολισμένη προς την ανθρώπινη πράξη και δεν αποτελεί ελεύθερη αναζήτηση γνώσης. Ο λόγος για τον οποίο ο Αριστοτέλης αφιέρωσε τα **Ηθικά Νικομάχεια** στη μελέτη των αρετών δεν ήταν μόνο γιατί θεωρούσε πως μέσω αυτών οι άνθρωποι θα γίνουν καλύτεροι ως άτομα, αλλά και επειδή η απόκτησή τους θα τους έκανε να λειτουργούν σωστά μέσα στην **πόλιν**, κάτι που ενδιέφερε ιδιαίτερα τους αρχαίους Έλληνες. Σύμφωνα με όσα υποστηρίζει ο φιλόσοφος στην 11η Ενότητα των **Πολιτικών**, στόχος της **πόλεως** είναι η ευδαιμονία (**-στοχάζεται- τοῦ κυριωτάτου πάντων- τῶν ἀγαθῶν**). Επομένως, το υπέρτατο αγαθό

για το άτομο ταυτίζεται με το υπέρτατο αγαθό για την **πόλιν**. Το άτομο επιτυγχάνει με τις πράξεις του την ευδαιμονία· με τις πράξεις του ως πολίτης θα επιτευχθεί και το υπέρτατο αγαθό για την **πόλιν**. Η τελευταία είναι ένα «όλον» που απαρτίζεται από πολίτες. Η συμπεριφορά τους έχει πολιτικό περιεχόμενο και από τις πράξεις τους θα εξαρτηθεί εάν η **πόλις** θα οδηγηθεί στο επιδιωκόμενο «τέλος», στην ευδαιμονία. Η συλλογική ευδαιμονία θα επιφέρει αναπόδραστα και την ατομική, αφού το «μέρος» (**άτομο**) βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από το «όλον» (**πόλις**). Σε αντίθεση λοιπόν με τον δάσκαλο του τον Πλάτωνα, που θεωρούσε πως μόνο μέσω της φιλοσοφίας μπορεί να προσεγγίσει κανείς το Αγαθό, ο Αριστοτέλης πίστευε ότι η ευδαιμονία είναι μια ανθρώπινη επιδίωξη προσιτή στον ελεύθερο πολίτη μέσα από την ενάρετη ζωή.

12^η Ενότητα

- ✓ **1. Με ποιο συλλογισμό καταλήγει ο Αριστοτέλης στο συμπέρασμα ότι «η πόλη είναι κάτι που ήρθε στην ύπαρξη της φύσεως»;**

1. Η τυπική μορφή του συλλογισμού του Αριστοτέλη είναι η ακόλουθη:

1. Οι πρώτες κοινωνικές οντότητες (οικογένεια - κώμη) ήρθαν στην ύπαρξη εκ φύσεως.

2. Η πόλη είναι το τέλος, η τελείωση, το τέρμα της «ιστορικής» εξέλιξης που οδήγησε τους ανθρώπους στη σύμπληξη συμβιωτικών κοινοτήτων.

Συμπέρασμα: Η πόλη ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως γιατί «φύση κάθε πράγματος λέμε ό,τι είναι κάθε πράγμα, όταν η διαδικασία της γένεσης του έχει περατωθεί (Fr. Wolff). Η θέση «η φύσις τέλος ἐστίν» είναι ιδιαίτερα σημαντική στο φιλοσοφικό σύστημα του Αριστοτέλη και σημαίνει ότι «η φύση των όντων είναι δυνατόν να κατανοηθεί όταν προσέξουμε όχι μόνον το τι είναι το κάθε ον κατά τη γέννηση του, αλλά αν θεωρήσουμε αυτό κάτω από την προοπτική των δυνατοτήτων του, οι οποίες όπως είναι φανερό, είναι δυνατό να πραγματοποιηθούν μόνο στο μέλλον» (Κ. Βουδούρης). Ο Αριστοτέλης θεωρεί «εκ φύσεως» την πόλη, όπως και τις πρώτες κοινωνικές οντότητες από τις οποίες αυτή προήλθε, με την έννοια ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί μόνος του ούτε καν να επιβιώσει, πόσο μάλλον να ευτυχήσει. Γι' αυτό «εκ φύσεως» δημιουργεί την πόλη που εμπεριέχει τις προηγούμενες κοινωνικές οντότητες αλλά και τις υπερβαίνει, γιατί δεν ικανοποιεί μόνο μερικές ανάγκες του ανθρώπου, αλλά την επιθυμία του για το εὖ ζῆν. Όταν λοιπόν περιγράφει την πόλη ως προϊόν της φύσης δεν την αυτονομεί από την ανθρώπινη βούληση, αλλά δηλώνει ότι έχει τις ρίζες της στη φύση των πραγμάτων και όχι σε κάποια ανθρώπινη ιδιοτροπία.

- ✓ **2. Να αναφέρετε επιγραμματικά τους συλλογισμούς μέσω των οποίων κατέληξε ο Αριστοτέλης στο ότι ο άνθρωπος είναι φύσει πολιτικό ον και ότι η πόλη ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως.**

Συλλογισμοί (πόλις «φύσει» ἐστίν)

Α. 1η προκείμενη: Οι πρώτες κοινωνικές οντότητες ≠ εκ φύσεως.

2η προκείμενη: Η πόλη = το «τέλος» των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων.

Συμπέρασμα: Η πόλη = εκ φύσεως.

Β. 1η προκείμενη: Στόχος κάθε ύπαρξης, ορισμένος εκ φύσεως = κάτι το εξαιρετικό.

2η προκείμενη: Στόχος της πόλης (αυτάρκεια) = κάτι το εξαιρετικό.

Συμπέρασμα: Η πόλη = εκ φύσεως (αφού ο στόχος της είναι εκ φύσεως).

Γ. 1η προκείμενη: Φύση = στιγμή τελείωσης.

2η προκείμενη: Πόλη = τελείωση των κοινωνιών.

Συμπέρασμα: Η πόλη = εκ φύσεως.

Συλλογισμοί (άνθρωπος «φύσει» πολιτικόν ζῶον).

Α. 1η προκείμενη: Πόλη = εκ φύσεως.

2η προκείμενη: Άνθρωπος = συστατικό στοιχείο της πόλης.

Συμπέρασμα: Άνθρωπος: πολιτικό ον εκ φύσεως.

Β. 1η προκείμενη: Ο άπολις = ή ατελής ή ανώτερος

2η προκείμενη: Ο άνθρωπος = ούτε ατελής ούτε ανώτερος.

Συμπέρασμα: Ο άνθρωπος = πολιτικό ον.

- ✓ **3. Ένα από τα βασικά γνωρίσματα του Αριστοτέλη ως στοχαστή και επιστήμονα είναι η τελεολογική του σκέψη. Αφού αναφερθείτε στα βασικά χαρακτηριστικά της, να επισημάνετε**

και να αναλύσετε τα χωρία της 12ης Ενότητας στα οποία αυτή απαντάται.

3. Τελεολογική σκέψη ονομάζεται αυτή που αναζητεί τελικό ή τελικά αίτια για την εξήγηση των πραγμάτων (φαινομένων, πράξεων, όντων κ.λπ.). Ο Αριστοτέλης επινόησε τον όρο **εντελέχεια** (έν + τέλος + ἔχειν) για να εκφράσει την ενδιάθετη τάση των όντων να πραγματώσουν το «τέλος» τους. Για τον αρχαίο Έλληνα, η λέξη «τέλος» δήλωνε τον σκοπό για τον οποίο είναι πλασμένο καθετί, τον προορισμό του. Δήλωνε δηλαδή τη στιγμή της τελειώσης, της ακμής, της ολοκλήρωσης, άρα και το τέλος της εξέλιξης (η οποία δεν οδηγεί όμως σε μια τελική φθορά, αλλά σε μια τελική ολοκλήρωση). Στην Ενότητα 12, ανάμεσα στα επιχειρήματα που παραθέτει ο Αριστοτέλης, προκειμένου να θεμελιώσει τη θέση του ότι η **πόλις** είναι φυσική ύπαρξη, υπάρχουν στοιχεία της τελεολογικής του σκέψης. Καταρχάς η **πόλις**, κατά τον φιλόσοφο, είναι η τρίτη μορφή κοινωνικής οντότητας (η πρώτη ήταν η οικογένεια, που αποσκοπούσε στην ικανοποίηση των καθημερινών αναγκών του ανθρώπου, και η δεύτερη το χωριό, που σχηματίστηκε για την κάλυψη πνευματικότερων αναγκών). Αποτελεί λοιπόν την ολοκλήρωση του εξελικτικού κύκλου, αφού είναι το «τέλος» των δύο προηγούμενων μορφών κοινωνικής συμβίωσης και ικανοποιεί υψηλότερες και ευγενέστερες ανάγκες του ανθρώπου, όπως οι ηθικές. Επίσης, είναι μια κοινωνική οντότητα τέλεια, επειδή πέτυχε την ύψιστη αυτάρκεια τόσο σε σχέση με τα αναγκαία, το **ζην**, όσο και σε σχέση με την ευδαίμονα ζωή, το **εὖ ζῆν** (ή **τοῦ εὖ ζῆν κοινωνία**). Στο επόμενο επιχειρήμα του Αριστοτέλη συναντάται ένα ακόμη στοιχείο της τελεολογικής του σκέψης. Σε αυτό ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι κάθε ον έρχεται στην ύπαρξη για να υπηρετήσει κάποιο τελικό στόχο ή σκοπό (**τέλος**) και να οδηγηθεί έτσι στην τελειότητα, στην ολοκλήρωσή του. Ο στόχος αυτός, ορισμένος από τη φύση, είναι κάτι το έξοχο, το άριστο, εφόσον η φύση εξασφαλίζει στα δημιουργήματά της το άριστο. Η αυτάρκεια είναι ο τελικός στόχος της **πόλεως** και είναι κάτι το άριστο, αφού έχει προκαθοριστεί από τη φύση. Επομένως, η **πόλις** ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως και ο άνθρωπος είναι ον προορισμένο από τη φύση να ζει σε τέτοιου είδους κοινωνίες.

- ✓ **4. Να συγκρίνετε τη θέση του Αριστοτέλη για τον άνθρωπο ως «φύσει ζῶν πολιτικόν» (12η ΕΝΟΤΗΤΑ) με τις απόψεις του Πρωταγόρα -και των σοφιστών γενικότερα- για το ίδιο ζήτημα, όπως διατυπώνονται στον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο.**

4. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει στη συγκεκριμένη ενότητα ότι ο άνθρωπος έχει τη φυσική τάση να συμβιώνει με άλλους ανθρώπους σε πολιτικές κοινότητες («είναι ένα ον προορισμένο από τη φύση να ζει σε πόλη»), αφού μόνο έτσι μπορεί να πραγματώσει τον τελικό σκοπό της ύπαρξής του (κατάκτηση της ύψιστης αυτάρκειας / ευδαιμονίας) και να τελειοποιηθεί ως είδος. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο, ο άνθρωπος είναι ατομικά ατελής, καθώς δεν μπορεί να εκπληρώσει από μόνος του ούτε τις στοιχειώδεις βιολογικές και βιοτικές ανάγκες του (αναπαραγωγή, αυτοσυντήρηση). Για τον λόγο αυτό, οδηγείται από τη φύση του στη συγκρότηση διαφόρων συμβιωτικών κοινοτήτων (οίκος, κώμη, πόλις), προκειμένου μέσα από τη συλλογική διαβίωση να κατακτήσει το **εὖ ζην**, για το οποίο η ίδια η φύση τον προόριζε. Με τη θέση του αυτή, ο Σταγειρίτης φιλόσοφος έρχεται σε αντίθεση με το σύνολο των εκπροσώπων του σοφιστικού κινήματος (Πρωταγόρας, Λυκόφρων, Ιππίας, Αντιφών), που υποστήριζαν ότι η συγκρότηση πόλεων έχει συμβατικό χαρακτήρα και ότι προέκυψε από την ανάγκη των ανθρώπων να ενωθούν μεταξύ τους, για να προστατευτούν αποτελεσματικότερα από τους κινδύνους της φύσης. Ορισμένοι μάλιστα από αυτούς (Καλλικλής, Αντιφών) ισχυρίζονταν πως η πολιτική κοινωνία ήταν αντίθετη προς την ανθρώπινη φύση κι ότι παραβίαζε τη βαθύτερη ουσία της. Όλοι τους πάντως θεωρούσαν ότι ο άνθρωπος είναι και ως άτομο, ως μονάδα, ον πλήρες, άρτιο, ολοκληρωμένο. Αντίθετα, για τον Αριστοτέλη, όπως επισημάνθηκε, ο άνθρωπος είναι ατομικά ατελής και οδηγείται στην αρτίωσή του μέσα από τη συμβίωσή του με άλλους ανθρώπους.

✓ **5. Πώς παρουσιάζεται η έννοια «άπολις» στη 12η Ενότητα;**

5. Ο Αριστοτέλης στη 12η Ενότητα αποδεικνύει τη θέση του ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως «ζῶον πολιτικόν», είναι δηλαδή προορισμένος να συμβιώνει με άλλους ανθρώπους σε κοινωνικές ομάδες, όπως η «οικία», η «κώμη» και πρωτίστως η «πόλις». Είναι λογικό, άλλωστε, να καταλήγει στο συμπέρασμα αυτό ως μαθητής του Πλάτωνα, ο οποίος πρόσβυε ότι τα φυσικά χαρακτηριστικά είναι δεδομένα και δεν επιδέχονται μεταβολές. Ο Αριστοτέλης παρατηρεί ότι ο άνθρωπος μόνο στα πλαίσια της πόλεως μπορεί να θεωρηθεί ολοκληρωμένη οντότητα, καθώς ως μονάδα δεν έχει την απόλυτη αυτάρκεια να επιτύχει την τελειώσή του. Αυτό σημαίνει ότι η συμβίωση είναι επιτακτική ανάγκη για την επιβίωση και τη διαίωνιση του ανθρώπινου είδους. Στο σημείο αυτό ο Σταγειρίτης φιλόσοφος κάνει λόγο για τον «ἄπολιν», τον άνθρωπο δίχως πόλη, ο οποίος μπορεί να είναι «άπολις» από τυχαία συγκυρία ή «ἄπολις» εκ φύσεως. Στην πρώτη περίπτωση, ένας άνθρωπος είναι δυνατόν να μείνει μόνος εξαιτίας μοιραίων περιστατικών, να στερηθεί την οικογένειά του ή ακόμα και τα πολιτικά του δικαιώματα, αυτό όμως δεν τον καθιστά διαφορετικό από τους άλλους ανθρώπους ως είδος. Στη δεύτερη περίπτωση, ένας άνθρωπος που εξ επιλογής είναι διαφορετικός επιζητώντας την απομόνωση και τον πόλεμο ως φορείς επιβίωσης, που απομακρύνεται εκ πεποιθήσεως από κάθε είδους συμβιωτικό δεσμό, αγνοώντας νόμους, έθιμα, οικογένεια, αυτός δεν ανήκει κατά τον Αριστοτέλη στο ανθρώπινο είδος. Η ρήση του Ομήρου στο I 63 της Ιλιάδας που χαρακτήρισε τον πολεμοχαρή και αιμοδιγή «ἀφρήτορα» (= δίχως σόι), «ἀθέμιστον» (= δίχως νόμους) και «ἀνέστιον» (= δίχως σπιτικό) επηρέασε το ανάλογο επιχείρημα του Αριστοτέλη. Σύμφωνα με τον αριστοτελικό συλλογισμό, η πολις είναι δημιούργημα εκ φύσεως και οι άνθρωποι που διαβιούν σε αυτή είναι όντα πολιτικά εκ φύσεως. Επομένως, ένας άνθρωπος που δεν έχει ανάγκη την πόλιν, δεν είναι άνθρωπος με την απόλυτη έννοια, αλλά ένα ον κατώτερο από άνθρωπο, ένα ζῷο, ή ένα ον υπεράνθρωπο, ένας θεός. Ένα τέτοιο ον, που είτε αποτελεί εκφυλισμό της ανθρώπινης φύσης είτε είναι κατά πολύ ανώτερο από αυτήν, δεν μπορεί να κατακτήσει το υπέρτατο αγαθό των ανθρώπων, την ευδαιμονία.

13^η Ενότητα

✓ **1. Πώς αξιοποιεί ο Αριστοτέλης την ύπαρξη του ανθρώπινου λόγου στην προσπάθειά του να αποδείξει ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει πολιτικόν ζῷον»;**

1. Ο Αριστοτέλης συνεχίζει την προσπάθειά του να αποδείξει ότι ο άνθρωπος είναι προορισμένος από τη φύση του να ζει σε οργανωμένες κοινωνίες, ότι αποτελεί δηλαδή ένα ζῷον φύσει πολιτικόν. Προκειμένου να πετύχει το στόχο του, προχωρεί στη διάκριση του ανθρώπου από τα άλλα ζῷα, που διάγουν ομαδικό βίο. Ο συλλογισμός του έχει ως εξής: Η φύση δεν πραγματοποιεί τίποτα, χωρίς συγκεκριμένη αιτία και σκοπό. Με βάση αυτό το δεδομένο, όταν δημιουργεί ένα ον, το εφοδιάζει με όλα τα απαραίτητα προσόντα, τα οποία θα το βοηθήσουν να φτάσει στην τελειώσή του, στο «τέλος» του. Έτσι, στα υπόλοιπα αγελαία ζῷα η φύση έδωσε τη φωνή, τη δυνατότητα δηλαδή να εκπέμπουν απλούς και άναρθρους ήχους (όπως γάβγισμα, γρύλισμα, μουγκρητό, κελάηδημα), με τους οποίους εκφράζουν δύο γενικά συναισθήματα: το ευχάριστο και το δυσάρεστο. Εξάλλου, μόνο αυτά χρειάζονται για τη μεταξύ τους επικοινωνία στα πλαίσια της αγέλης. Αντίθετα, στον άνθρωπο η φύση δώρισε το λόγο. Η λέξη «λόγος» στην αρχαία ελληνική γλώσσα έχει διττή σημασία: είναι η λογική σκέψη και ο έναρθρος λόγος· στο κείμενο χρησιμοποιείται και με τις δυο σημασίες: με το λογικό ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται το δίκαιο και το άδικο, το ωραίο και το άσχημο κ.λπ., ενώ με τον έναρθρο λόγο τα γνωστοποιεί στα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας. Η φύση λοιπόν δεν προόριζε τον άνθρωπο να ζει απλώς σε αγέλες, αλλά επιθυμούσε γι' αυτόν να ζήσει σε μια πολιτική κοινωνία και γι' αυτό του έδωσε τα κατάλληλα εργαλεία, προκειμένου να το πετύχει. Με το λόγο είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται και να γνωστοποιεί το ωφέλιμο και το βλαβερό, το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο, έννοιες χωρίς τις οποίες δεν μπορεί να υπάρξει πολιτική κοινωνία, αφού η συμμετοχή σε αυτά είναι που συνιστά την πόλη.

✓ **2. Ποια είναι η σχέση του «όλου» με τα «μέρη», σύμφωνα με το Σταγειρίτη φιλόσοφο;**

2. Στο απόσπασμα αυτό ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι το όλον προηγείται του μέρους. Στην προσπάθειά του να στηρίξει λογικά τη θέση του, ο Αριστοτέλης ξεκινά ακόμη μία φορά από μία εμπειρική παρατήρηση και φέρει ως παράδειγμα το ανθρώπινο σώμα και τα μέλη του: αν πάψει να υπάρχει το σώμα, τότε το κάθε μέλος του θα είναι ανύπαρκτο λειτουργικά. Δηλαδή το μέρος υπάρχει όσο επιτελεί μία λειτουργία στο πλαίσιο του όλου. Αν πάψει να επιτελεί τη λειτουργία αυτή, τότε παύει να υφίσταται ή υπάρχει μόνο στο όνομα. Επομένως το σώμα αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη των μελών του, άρα το όλο αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη του μέρους. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με την πόλη- κράτος. Κάθε άνθρωπος μεμονωμένος δεν είναι αυτόνομος και χωρίς την πόλη είναι ανύπαρκτος. Αν συνέβαινε το αντίθετο, τότε θα ήταν άνθρωπος μόνο στο όνομα- στην πραγματικότητα θα ήταν ζῷο ή θεός. Επομένως, η πόλη αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη των μελών της, του κάθε επιμέρους ατόμου.

Η προτεραιότητα λοιπόν του όλου σε σχέση με το μέρος είναι λογική, αφού τα μέλη του οργανισμού ορίζονται από το έργο που επιτελούν για τη λειτουργία του οργανισμού. Έτσι το μέρος δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς το όλο, με την έννοια ότι δε θα μπορεί να επιτελεί το έργο του και δε θα έχει τις ιδιότητες που είχε πριν, δε θα ικανοποιεί δηλαδή τα κριτήρια με τα οποία το κρίνουμε (έργο & δύναμη). Ανάλογη είναι η σχέση του ανθρώπου με την πόλη. Αν ο άνθρωπος αποχωριστεί «πρὸ ὅλου πόλις» δε θα είναι άνθρωπος.

Το συμπέρασμα αυτό ο Αριστοτέλης το παραθέτει μαζί με το συμπέρασμα από προηγούμενους συλλογισμούς ότι η πόλη υπάρχει εκ φύσεως και τα δύο αυτά συμπεράσματα ενισχύουν τη γενικότερη θέση ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως ζῷον πολιτικόν.

✓ **3. Με ποια κριτήρια διαχωρίζει ο Αριστοτέλης τον άνθρωπο από τα υπόλοιπα έμβια όντα στη 13η Ενότητα και τι προσπαθεί να επιτύχει με τον διαχωρισμό αυτό;**

3. Ο Αριστοτέλης από την αρχή της 13ης Ενότητας γνωστοποιεί το θέμα που θα τον απασχολήσει. Αφού έχει ήδη αποδείξει ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως «ζῷον πολιτικόν», αναφέρεται στην ικανότητα της φύσης να ενεργεί κατόπιν προγραμματισμού παρέχοντας στον άνθρωπο *λόγον* και στα ζῶα *φωνήν*. Η φύση δεν ενεργεί τυχαία αλλά βάσει αντιθετικών δυνάμεων που υπάρχουν σε αυτήν, σύμφωνα με τη θεωρία των Πυθαγορείων φιλοσόφων, οι οποίοι επηρέασαν τη σκέψη του Αριστοτέλη. Στη φύση υπάρχει σχέση αιτίας-αιτιατού, δηλαδή καθετί που συμβαίνει έχει συγκεκριμένο λόγο ύπαρξης. Ο άνθρωπος, κατέχοντας τον *λόγον*, είναι προικισμένος από τη φύση όχι μόνο να επικοινωνεί με τους ομοίους του αλλά και να εκδηλώνει συναισθήματα και συμπεριφορές. Ο ανθρώπινος *λόγος* λειτουργεί τόσο ως κώδικας επικοινωνίας (*ομιλία*) όσο και ως φορέας νόησης (*λογική*), γι' αυτό και οι άνθρωποι είναι ικανοί να κατανοούν σύνθετες έννοιες και να κοινοποιούν τη σκέψη τους μεταβάλλοντάς την σε αξίες, κρίσεις, πολιτισμό. Η μετάδοση σκέψεων και συναισθημάτων προϋποθέτει την ύπαρξη πολιτικής κοινότητας. Τα ζῶα, από την άλλη πλευρά, έχουν περιορισμένες ικανότητες εκ φύσεως, καθώς μπορούν να εκδηλώσουν μόνο συναισθήματα δυσάρεσκειας ή ευχαρίστησης. Ο Αριστοτέλης διαχωρίζει τους ανθρώπους από τα ζῶα με βάση ποιοτικά κριτήρια, αφού υπάρχουν ορατές διαφορές ως προς τον τρόπο αντίληψης και συμπεριφοράς. Και τα ζῶα και οι άνθρωποι δημιουργούν συμβιωτικές ομάδες για την επιβίωσή τους αλλά οι αγέλες των ζώων είναι ποιοτικά κατώτερες από τις κοινωνίες των ανθρώπων, εφόσον τα ζῶα έχουν ένστικτο αλλά όχι λογική. Με τον διαχωρισμό αυτό ο Αριστοτέλης επιτογχάνει να αναδείξει την ανωτερότητα του ανθρώπου σε σχέση με τα υπόλοιπα αελαία ζῶα, καθώς η ανάγκη και η ικανότητά του να συγκροτεί πολιτικές κοινωνίες (αιτία) τον καθιστά «ζῷον πολιτικότερον» από αυτά (αιτιατό).

✓ **4. Ποιες είναι οι απόψεις που προβάλλονται στο δεύτερο απόσπασμα του διδαγμένου κειμένου, σχετικά με την έννοια της πόλης και τη νομιμότητα των πολιτικών πράξεων της εκάστοτε εξουσίας;**

4. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο Αριστοτέλης προβάλλει τις διαφορετικές θέσεις που υπάρχουν σχετικά με την πόλη -κράτος ως μια απρόσωπη εξουσία και τους συγκεκριμένους φορείς της πολιτικής εξουσίας. Ειδικότερα, υπάρχει η άποψη ότι για τις όποιες αποφάσεις λαμβάνονται σε περιόδους ολιγαρχίας, ευθύνη φέρει η συγκεκριμένη ολιγαρχική εξουσία. Το βάρος των αποφάσεων δηλαδή βαρύνει αυτούς που διαχειρίζονται την εξουσία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρεται στο τρίτο βιβλίο των «Ιστοριών» του Θουκυδίδη σχετικά με μία διένεξη που είχαν οι Θηβαίοι και οι Πλαταιείς. Οι Πλαταιείς κατηγορήσαν τους Θηβαίους για «μηδισμό» κατά τους Περσικούς πολέμους. Οι Θηβαίοι απάντησαν ότι για την τότε στάση τους δεν ευθύνεται το σύνολο των πολιτών, αλλά οι «ολίγοι άνοδοι» που είχαν την εξουσία. Τέτοιου είδους παραδείγματα είναι δυνατό να δούμε και σε άλλες περιπτώσεις, όπου ο νέος φορέας εξουσίας δεν αναγνωρίζει πολλές αποφάσεις του προηγούμενου καθεστώτος.

Η αντίθετη άποψη υποστηρίζει ότι οι αποφάσεις που λαμβάνονται βαραίνουν κάθε φορά το κράτος ως μία απρόσωπη οντότητα κι όχι τα άτομα που σε διαφορετικές εποχές μετέχουν σ' αυτό. Η άποψη αυτή, δηλαδή, υποστηρίζει τη θεωρία της συνέχειας του κράτους, μια συνέχεια που δεν εξαντλείται στο θέμα του Συντάγματος και της νομοθεσίας αλλά δηλώνει τον τρόπο ζωής και την έκφραση μιας πόλης.

✓ **5. Ο Αριστοτέλης στην ενότητα 11 επιχειρεί να διατυπώσει έναν ορισμό της έννοιας «πόλις». Στην ενότητα 13 υπάρχει άλλος ένας ορισμός της ίδιας έννοιας. Για ποιο λόγο ο Αριστοτέλης έχει προβεί δύο φορές στον ορισμό της «πόλεως»;**

5. Στο πρώτο απόσπασμα ο Αριστοτέλης δίδει έναν ορισμό, σύμφωνα με τον οποίο η πόλη είναι ένα είδος κοινότητας ανώτερη από όλες τις κοινωνίες γιατί επιδιώκει το ανώτερο από όλα τα αγαθά

(«μάλιστα τοῦ κυριώτατου πάντων ... ἡ πολιτική»).

Στο δεύτερο απόσπασμα ο Αριστοτέλης επιχειρεί να δώσει έναν ακόμη ορισμό για την έννοια «πόλις». Σύμφωνα μ' αυτόν, η πόλη ανήκει στη κατηγορία των σύνθετων πραγμάτων, μοιάζει δηλαδή, με όλα εκείνα τα πράγματα που το καθένα τους είναι ένα όλο, αποτελούμενο, όμως, από πολλά μέρη. («Ἐπειδ' ἡ πόλις τῶν συγκειμένων... ἐκ πολλῶν μορίων»).

Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζεται ως ένας από τους πλέον αναλυτικούς φιλοσόφους. Προσπαθεί να διερευνήσει τη φύση της πόλης από δύο πλευρές. Στον ορισμό του πρώτου αποσπάσματος ο Αριστοτέλης εφαρμόζει τη γενετική μέθοδο διερεύνησης. Προσπαθεί δηλαδή να απαντήσει στο ερώτημα «πώς γεννήθηκε η πόλη». Επιχειρεί να αποδείξει ότι η πόλη υπάρχει εκ φύσεως, είναι το αποτέλεσμα μιας φυσικής διαδικασίας που στόχο έχει την επίτευξη του ανώτερου αγαθού. Στον ορισμό του δεύτερου αποσπάσματος εφαρμόζει την αναλυτική μέθοδο διερεύνησης του θέματος. Εξετάζει πρώτα, όχι τι είναι πόλη, αλλά ποια είναι τα στοιχεία που τη συναποτελούν, καθώς είναι κάτι το σύνθετο. Γι' αυτό εξετάζει τις έννοιες πολίτης, πολιτεύμα, για να καταλήξει στον ορισμό της πόλης.

✓ **6. Με ποιο επιχείρημα αποδεικνύει ο Αριστοτέλης ότι η πόλη ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως;**

6. Κατά τον Αριστοτέλη η πολιτική κοινότητα των ανθρώπων παρουσιάζει σημαντικές διαφορές από την πολιτική κοινότητα οποιουδήποτε αγελαίου ζώου». Η υπεροχή αυτή του ανθρώπου οφείλεται στην ύπαρξη του έναρθρου λόγου. Όλα τα άλλα ζώα έχουν «φωνήν», δηλαδή άναρθρη κραυγή με την οποία είναι σε θέση να αισθανθούν και να εκφράσουν μόνο το ευχάριστο και το δυσάρεστο. Ο άνθρωπος όμως έχει από τη φύση επιπλέον και την ικανότητα να αισθάνεται, να κρίνει και να κατανοεί το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο και όλα τα υπόλοιπα χάρη στο «λόγο», δηλαδή χάρη στον έναρθρο λόγο, τη γλώσσα και τη σκέψη. Αυτή ακριβώς η διαφορά αποτελεί, κατά την άποψη του Αριστοτέλη, και το κύριο στοιχείο που αποδεικνύει πως ο άνθρωπος είναι «**φύσει πολιτικόν ζώον**», περισσότερο μάλιστα απ' ό,τι το κατ' εξοχήν αγελαίο ζώο, η μέλισσα, και τα άλλα αγελαία ζώα.

Συνοπτικά το επιχείρημά του ακολουθεί την εξής συλλογιστική πορεία:

- 1) Η φύση δεν κάνει τίποτε δίχως λόγο και χωρίς αιτία.
- 2) Η φύση έδωσε προνομιακά μόνο στον άνθρωπο τη δυνατότητα να αντιλαμβάνεται και να εκφράζει με το «λόγο» το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο.
- 3) Η δυνατότητα αυτή είναι βασική προϋπόθεση για τη δημιουργία πολιτικής κοινότητας. Άρα η φύση έδωσε στον άνθρωπο αυτή τη δυνατότητα, γιατί τον προορίζει να ζει μέσα σε οργανωμένη κοινότητα, όπου καμιά συμβίωση, ασφάλεια, ευδαιμονία και αυτάρκεια δε θα ήταν δυνατή χωρίς τη δυνατότητα να αντιλαμβάνεται το καλό και το κακό, το ωφέλιμο και το βλαβερό, το όσιο και το ανόσιο κτλ.

14η Ενότητα

✓ 1. Ποια σημασία αποδίδει ο Αριστοτέλης στη συγκρότηση «πόλεων» στη 14η ΕΝΟΤΗΤΑ;

1. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει στη 14η ΕΝΟΤΗΤΑ ότι η συγκρότηση πολιτικών κοινωνιών υπήρξε άκρως ευεργετική για το ανθρώπινο είδος. Ο φιλόσοφος τεκμηριώνει τη θέση του αναφέροντας ότι οι «πόλεις», στα πλαίσια των οποίων αναπτύσσονται όλες οι κοινωνικές αρετές και πρωτίστως η δικαιοσύνη, παρέχουν τη δυνατότητα στον άνθρωπο, χάρη στην ύπαρξη των παραπάνω ιδιοτήτων, να ολοκληρωθεί ηθικά και πνευματικά και να τελειοποιηθεί ως είδος. Αρτιωμένος ο άνθρωπος καθίσταται το αξιολογικά ανώτερο είδος έμβιου όντος. Αντίθετα, όταν αποκόπτεται από το σώμα της «πόλεως» και στερείται των ηθικών αρετών που αναπτύσσονται στους κόλπους εκείνης, όχι μόνο δεν ολοκληρώνεται ως είδος, αλλά αποθηριώνεται εξαιτίας της έλλειψης ηθικών αρχών και προβαίνει σε πράξεις ανήκουστης φαυλότητας και ακολασίας. Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι είναι εφοδιασμένος από τη φύση του μ' ένα εξαιρετικό όπλο, τη νοημοσύνη, που προσδίδει σε κάθε πράξη του -θετική ή αρνητική- ασύγκριτα μεγαλύτερη ισχύ απ' όση διαθέτει εκείνη οποιουδήποτε άλλου έμβιου όντος. Κατά συνέπεια, το άτομο εκείνο (ένας οικιστής ή νομοθέτης) που συγκρότησε για πρώτη φορά πολιτική κοινωνία κι έδωσε τη δυνατότητα στους συνανθρώπους του να αναπτύξουν ηθική και πνευματική δραστηριότητα υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους ευεργέτες του ανθρώπινου γένους.

✓ 2. Ποια είναι η άποψη του Αριστοτέλη για τον δίχως αρετή άνθρωπο (Ενότητα 14);

2. Ο Αριστοτέλης στην Ενότητα 14 αναφέρεται, εκτός των άλλων, στην ικανότητα του ανθρώπου να επιλέγει ανάμεσα σε ενάρετο ή ανόσιο βίο. Λόγω των έμφυτων χαρισμάτων (γλώσσα, νόηση), που έχει λάβει κατά τη δημιουργία του, ο άνθρωπος είναι ικανός τόσο για θετικές ενέργειες, που οδηγούν σε πολιτιστική ανάπτυξη, όσο και για αρνητικές, που μειώνουν τη σημασία των θεσμών και την έννοια της ύπαρξης. Απέναντι στους συνανθρώπους του παρουσιάζεται άλλοτε δίκαιος και άλλοτε άδικος. Η έμφυτη τάση του να συγκροτεί πολιτικές κοινωνίες τον καθιστά μέτοχο της δικαιοσύνης, της ισονομίας και της αλληλεγγύης. Η δυνατότητα της νόησης επιτρέπει στον άνθρωπο να χρησιμοποιήσει το πρωτόγονο ένστικτο της επιβίωσης, κάτι που ευθύνεται για την απομάκρυνσή του από τον νόμο και τις καθιερωμένες κοινωνικές δομές. Στην περίπτωση αυτή, ο άνθρωπος αλλοτριώνεται, γίνεται ον κατώτερο και χρησιμοποιεί τα εκ φύσεως εφόδιά του για αθέμιτους σκοπούς. Έτσι καταστρέφει τη σχέση του με τον νόμο και κατ' επέκταση με τους άλλους ανθρώπους. Ο Αριστοτέλης θεωρεί έναν τέτοιο άνθρωπο ανόσιο, ακόλαστο, άγριο, φαύλο, καταστροφικό και τον κατατάσσει στην τελευταία θέση της ιεραρχίας των έμβιων όντων ως το χείριστο είδος. Εκτός πόλεως, που εξασφαλίζει συλλογικότητα, συντροφικότητα και αλληλεγγύη, ο άνθρωπος μεταβάλλεται σε θηρίο χωρίς ηθικές αξίες. Ο ηθικός εκφυλισμός του καταδεικνύεται κυρίως στον άμετρο τρόπο με τον οποίο ικανοποιεί τις βιοτικές και βιολογικές του ανάγκες (τροφή, ερωτικές συνευρέσεις), πράγμα που δεν διαφέρει από τον αντίστοιχο των ζώων, μια και λειτουργεί καθαρά από ένστικτο.

✓ 3. Γιατί η αδικία που διαθέτει όπλα είναι το πιο ολέθριο και ανυπόφορο πράγμα;

3. Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει την αδικία που διαθέτει όπλα ανυπόφορο και ολέθριο πράγμα. Ο ίδιος γράφει ότι ένας κακός άνθρωπος μπορεί να κάνει απείρως περισσότερα (μυριοπλάσια) κακά από ένα θηρίο. Έτσι λοιπόν η φρόνηση, ο λόγος και τα όπλα της φύσης υπηρετούν το κακό, τη βία και τον καιροσκοπισμό.

Ο άνθρωπος χάνει "το τέλος" του, τον τελικό του σκοπό, δηλαδή τη συνύπαρξη και τη δημιουργία οικογένειας μέσα σε μια πολιτειακά οργανωμένη κοινωνία. Για μια ακόμη λοιπόν φορά προ-

βάλλεται η σημασία της διασφάλισης ηθικών αξιών και πάνω απ' όλα του συλλογικού συμφέροντος.

15^η Ενότητα

- ✓ **1. Στη 15η ενότητα ο Αριστοτέλης αναζητεί ένα νέο ορισμό της «πόλεως». Ποια είναι η διαφορά του ορισμού αυτού με ό,τι προηγήθηκε και ποια μέθοδο διερεύνησης χρησιμοποιεί εδώ ο φιλόσοφος σε σχέση με τις προηγούμενες ενότητες;**

1. Ο Αριστοτέλης, στην προσπάθειά του να εξετάσει την έννοια «πολιτεία», δηλώνει πως είναι απαραίτητο να διερευνηθεί πρώτα η έννοια «πόλις». Έτσι αναζητεί ένα σαφή και ακριβή ορισμό της. Ήδη στις προηγούμενες ενότητες είχε εντάξει την «πόλιν» στο προσεχές της γένος, δηλαδή σε μια ευρύτερη ομάδα ομοειδών πραγμάτων (ΕΝΟΤΗΤΑ 11η: «πόλις κοινωνία τις ἔστι») και, ακολούθως, είχε επισημάνει τις ειδοποιούς διαφορές της έναντι εκείνων: α. ότι στοχεύει στο ανώτερο ανθρώπινο αγαθό, την ευδαιμονία (Ενότητα 11η: «τοῦ κυριωτάτου πάντων τῶν ἀγαθῶν στοχάζεται»), β. ότι προέρχεται από τη συνένωση μικρότερων συμβιωτικών ομάδων, της «οικίας» και της «κώμης» (Ενότητα 12η). Δεν πρέπει, ωστόσο, να θεωρηθούν τα παραπάνω ως ορισμός της έννοιας «πόλις». Αυτό που αναζητεί εδώ ο φιλόσοφος είναι η ενοποιητική αρχή της συγκεκριμένης οντότητας, δηλαδή το στοιχείο εκείνο που συνέχει τα μέρη (τους πολίτες) από τα οποία η ίδια απαρτίζεται. Ορίζει λοιπόν προκαταρκτικά την «πόλιν» ως ένα σύνολο πολιτών («ἡ γὰρ πόλις πολιτῶν τι πλῆθος ἐστίν»), ενώ στη συνέχεια δίνει έναν πιο ακριβή ορισμό. Στη 15η Ενότητα εντοπίζει και την τρίτη ειδοποιή διαφορά της «πόλεως» έναντι των υπόλοιπων μορφών κοινωνικής συμβίωσης, την ύπαρξη σε αυτήν πολιτεύματος («πολιτείας»), που, κατά την επικρατούσα στην εποχή του αντίληψη, είναι ένα σύστημα οργάνωσης όσων κατοικούν σε μια «πόλιν». Η μέθοδος που χρησιμοποιεί εδώ ο Αριστοτέλης είναι η αναλυτική, σύμφωνα με την οποία, για να διερευνηθούν το περιεχόμενο και η ουσία μιας σύνθετης έννοιας ή οντότητας, θα πρέπει πρώτα να διερευνηθούν το περιεχόμενο και η ουσία των επιμέρους στοιχείων από τα οποία αυτή αποτελείται. Έτσι, για να οριστεί η έννοια «πολιτεία», θα πρέπει πρώτα να οριστεί η έννοια «πόλις» (αφού η «πολιτεία», δηλαδή το πολίτευμα, είναι κάτι που εφαρμόζεται σε μια «πόλιν») και, για να οριστεί η έννοια «πόλις», θα πρέπει πρώτα να οριστεί η έννοια «πολίτης» (αφού η «πόλις» απαρτίζεται από πολίτες). Στις προηγούμενες ενότητες ο φιλόσοφος είχε εφαρμόσει τη γενετική μέθοδο, καθώς αναζητούσε τον τρόπο με τον οποίο ήρθε στην ύπαρξη η «πόλις».

- ✓ **2. Πώς ορίζει ο Αριστοτέλης τη σχέση ανάμεσα στον πολίτη και στην πόλη στο παραπάνω κείμενο; Πρόκειται για σχέση αμφίδρομη ή όχι και γιατί;**

2. Όπως είναι γνωστό, το θεμελιακό ζήτημα για τον Αριστοτέλη στην 15^η ενότητα είναι ο προσδιορισμός της πόλης (τίποτέ ἐστιν ἡ πόλις). Αρχικά, σύμφωνα με τη γενετική μέθοδο, ο ίδιος ο φιλόσοφος κατέληξε στο συμπέρασμα ότι είναι ένα σύνθετο δημιουργήμα, δεδομένου ότι είναι το «ἅλον» που «σύνκειται ἐκ πολλῶν μορίων», δηλαδή αποτελείται από πολλά μέρη. Οι πολίτες αποτελούν τα συστατικά μέρη της πόλης καθώς, όπως ανέφερε και σε προηγούμενη ενότητα (12^η ενότητα), η πόλη προήλθε από τη συνένωση «κωμῶν», οι «κῶμαι» από «πλείονας οἰκίας» και οι οικογένειες από το φυσικό συνδυασμό «ἄρρενος καὶ θήλεος».

Η σχέση ανάμεσα στην πόλη και στον πολίτη, έτσι όπως αναγράφεται από τον Αριστοτέλη, δεν είναι αμφίδρομη. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ο ορισμός της έννοιας «πολίτης» εξαρτάται από το πολίτευμα, δηλαδή από τις ελευθερίες δηλαδή που έχει ο πολίτης και από τη δυνατότητα συμμετοχής στα κοινά. Ο ίδιος ο φιλόσοφος αναφέρει: καὶ γὰρ ὁ πολίτης ἀμφισβητεῖται πολλάκις· οὐ γὰρ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῦσι πάντες εἶναι πολίτην· ἔστι γὰρ τις ὃς ἐν δημοκρατία πολίτης ὢν ἐν ὀλιγαρχίᾳ πολλάκις οὐκ ἔστι πολίτης, ἐν ἄλλῃ ἐνότητι διευκρινίζει ὅτι:

πολίτης δ' ἀπλῶς οὐδενί τῶν ἄλλων ὀρίζεται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως και ἀρχῆς.

Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος εκφράζει τον προβληματισμό του είτε σε σχέση με το βαθμό που ο πολίτης εκφράζεται από την εκάστοτε εξουσία είτε σε σχέση με το βαθμό που ο ηγέτης ανταποκρίνεται στις αξιώσεις των πολιτών. Άλλωστε δε διευκρινίζεται πάντοτε και η ευθύνη που αντιστοιχεί στους φορείς της εξουσίας για τα σφάλματα που έγιναν κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής τους. Σίγουρα, πάντως, στα πολιτεύματα της ολιγαρχίας και της τυραννίας, στις παρεκβάσεις, δηλαδή, των ορθών πολιτευμάτων σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η έννοια του πολίτη θναίρεται. Προς επίρρωση της παραπάνω αντίληψης, παρατίθεται και η αναφορά του Θουκυδίδη στο τρίτο βιβλίο της ιστορίας του, για την απάντηση των Θηβαίων στους Πλαταιείς, οι οποίοι κατηγορήσαν τους πρώτους για «μηδισμό» (βλ. σχολικό εγχειρίδιο «ερμηνευτικά σχόλια»). Αντίθετα, στο πολίτευμα της δημοκρατίας, το ορθότερο των πολιτευμάτων, η έννοια του πολίτη προϋποθέτει την ενεργό συμμετοχή του στις δημόσιες υποθέσεις της πόλης. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται σαφέστατα και από τις αναφορές του Περικλή στον «Επιτάφιο» λόγο στον οποίο μνημονεύεται η άμεση συμμετοχή του πολίτη στις πολιτειακές υποθέσεις προκειμένου να διασφαλιστεί η ορθή λειτουργία της δημοκρατίας (τόν μηδέν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν) και η αμφίδρομη σχέση μεταξύ πόλης - πολίτη.

- ✓ **3α. Να χαρακτηρίσετε το ύφος του Αριστοτέλη.**
- ✓ **3β. Να γράψετε και να χαρακτηρίσετε το συλλογισμό με τον οποίο ο Αριστοτέλης καταλήγει στο συμπέρασμα ἡ δέ πολιτεία τῶν τήν πόλιν οἰκούντων ἐστὶ τάξις τις.**

3α. Το ύφος του Αριστοτέλη στο συγκεκριμένο απόσπασμα είναι απλό, λιτό και κατανοητό. Ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί αυτόν τον τρόπο έκφρασης για να γίνει κατανοητός, στην προσπάθειά του να διεισδύσει στην έρευνα για τη φύση των πολιτευμάτων, προκειμένου η θεωρία του να καταστεί αντιληπτή από τους μαθητές του.

3β.

1^η προκείμενη: Νῦν γὰρ ἀμφισβητοῦσιν... ἢ τόν τύραννον.

2^η προκείμενη: τοῦ δέ πολιτικοῦ... περὶ πόλιν.

Συμπέρασμα: ἡ δέ πολιτεία... τάξις τις. Ο συλλογισμός είναι επαγωγικός, δηλαδή ξεκινάει από το ειδικό και καταλήγει σε μια γενική διαπίστωση.

- ✓ **4. Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης παρατηρεί : καὶ γὰρ ὁ πολίτης ἀμφισβητεῖται πολλάκις· οὐ γὰρ τόν αὐτὸν ὁμολογοῦσι πάντες εἶναι πολίτην. Στηριζόμενοι στο παρακάτω κείμενο, να αναφέρετε ποιο είναι το αυστηρό -ακριβές νόημα του όρου «πολίτης» κατά τον Αριστοτέλη.**

«...πολίτης δ' ἀπλῶς οὐδενί τῶν ἄλλων ὀρίζεται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως και ἀρχῆς. Τίς μὲν οὖν ἐστὶν ὁ πολίτης, ἐκ τούτων φανερόν· ὧ γὰρ ἐξουσία κοινωνεῖν ἀρχῆς βουλευτικῆς και κριτικῆς, πολίτην ἤδη λέγομεν εἶναι ταύτης τῆς πόλεως, πόλιν δέ τὸ τῶν τριούτων πλῆθος ἱκανόν πρὸς αὐτάρκειαν ζωῆς, ὡς ἀπλῶς εἶπεῖν».

4. Για τον Αριστοτέλη γνήσιος πολίτης είναι αυτός που μετέχει στις δικαστικές λειτουργίες και στα αξιώματα. Βουλευτική αρχή σημαίνει τη συμμετοχή του πολίτη στα όργανα εκείνα όπου με ανταλλαγή απόψεων και σκέψεων λαμβάνονται οι διάφορες αποφάσεις. Τέτοια όργανα θεωρούνταν η Βουλή και η Εκκλησία του δήμου. Κριτική αρχή σημαίνει ότι ο πολίτης συμμετέχει σε όλα τα διοικητικά όργανα απονομής δικαιοσύνης. (βλ. σχολικό εγχειρίδιο, Ερμηνευτικά σχόλια σελ. 197)

Για το λόγο αυτόν, από το σύνολο των πολιτών ενός κράτους εξαιρούνται οι μέτοικοι που είχαν περιορισμένα δικαιώματα, οι δούλοι καθώς και άλλοι με τους οποίους η πόλη έχει συνάψει ορισμένες συμφωνίες. (βλ. σχολικό εγχειρίδιο «Ερμηνευτικά σχόλια», σελ. 197) «ὁ πολίτης οὐ

...κοινωνοῦσι». Ολοκληρώνοντας τον ορισμό του ο Αριστοτέλης, δίνει το ποιοτικό (τῶν τοιούτων) αλλά και το ποσοτικό (πλήθος), κριτήριο των πολιτών που απαρτίζουν το σύνολο μιας πόλης. Άλλωστε, οι πολίτες αυτοί μόνο μπορούν να εξασφαλίσουν με βεβαιότητα τον ανώτερο στόχο (εντελέχεια) της πόλης-κράτους, δηλαδή την αυτάρκεια. Φυσικά δεν πρέπει να παραβλέγουμε και τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην αυτάρκεια της πόλης και το εὖ ζῆν, την ευδαιμονία των πολιτών.

✓ **5. Ποια ζητήματα διατείνεται ο Αριστοτέλης ότι ανακύπτουν στην επισκόπηση «περί πολιτείας» και για ποιους λόγους; Ποια μέθοδο εφαρμόζει προκειμένου να διερευνήσει τη συγκεκριμένη έννοια;**

5. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι για να καταστεί δυνατή η επισκόπηση «περί πολιτείας», είναι απαραίτητο να αποσαφηνιστεί πρώτα το περιεχόμενο της έννοιας «πόλις». Οι λόγοι, που κατά την άποψή του επιβάλλουν κάτι τέτοιο, είναι οι ακόλουθοι:

α. η διατύπωση κατά καιρούς διστάμενων απόψεων σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας «πόλις», δηλαδή σχετικά με τα πρόσωπα που εκείνη αντιπροσωπεύει (το σύνολο των πολιτών ή την εκάστοτε κυβέρνηση), όταν μέσω των συντεταγμένων οργάνων της λαμβάνει συγκεκριμένες πολιτικές αποφάσεις. Με άλλα λόγια, παραμένει ασαφές ποια είναι η οντότητα εκείνη που αποκαλείται πολιτεία και η οποία ευθύνεται για την τέλεση κάθε πολιτικής πράξης και ακόμη, αν μπορεί να θεωρηθεί ως οντότητα με συνέχεια μέσα στο χρόνο, ανεξάρτητα από τα πρόσωπα που κάθε φορά την αντιπροσωπεύουν

β. το γεγονός ότι η δραστηριότητα τόσο των πολιτικών όσο και των νομοθετών αφορά στο σύνολο της την «πόλιν», καθιστώντας έτσι αναγκαία τη διερεύνηση της ουσίας της προκειμένου να κατανοηθούν πλήρως ο ρόλος και η δραστηριότητα εκείνων

γ. το γεγονός ότι το πολίτευμα είναι ένα σύστημα οργάνωσης που διέπει τις σχέσεις όσων διαβιούν σε μια «πόλιν» και που, κατά συνέπεια, για να καθοριστεί η ουσία του, θα πρέπει πρώτα να αποσαφηνιστεί η ουσία και το περιεχόμενο εκείνης.

Στη συνέχεια, ο Αριστοτέλης διατυπώνει την άποψη ότι, για να καταστεί δυνατός ο ορισμός της έννοιας «πόλις», θα πρέπει πρώτα να καθοριστεί το περιεχόμενο της έννοιας «πολίτης». Σύμφωνα με τον φιλόσοφο, αυτό είναι απαραίτητο να γίνει για δύο λόγους:

α. η «πόλις» ανήκει στην κατηγορία των σύνθετων πραγμάτων, αποτελεί δηλαδή ένα σύνολο που απαρτίζεται από επιμέρους στοιχεία, από τα οποία το μικρότερο είναι ο «πολίτης». Κατά συνέπεια, για να γνωρίζει κανείς τι είναι το σύνολο, θα πρέπει πρώτα να γνωρίζει τι είναι τα μέρη από τα οποία αποτελείται

β. δεν υπάρχει μια κοινή παραδεκτή άποψη για το τι είναι «πολίτης», καθώς σε κάθε πολίτευμα ισχύουν διαφορετικά κριτήρια για να αποδοθεί σε ένα άτομο η συγκεκριμένη ιδιότητα.

Διαπιστώνουμε επομένως ότι ο Αριστοτέλης εφαρμόζει την αναλυτική μέθοδο προκειμένου να ορίσει την έννοια «πολιτεία»: σύμφωνα με αυτή, για να διερευνηθεί το περιεχόμενο μιας σύνθετης έννοιας ή οντότητας, θα πρέπει πρώτα να διερευνηθεί το περιεχόμενο των επιμέρους στοιχείων από τα οποία αυτή αποτελείται. Στην προκειμένη περίπτωση, για να οριστεί η έννοια «πολιτεία», θα πρέπει πρώτα να οριστεί η έννοια «πόλις» (αφού το πολίτευμα εφαρμόζεται σε μια «πόλιν»), και για να οριστεί η έννοια «πόλις», θα πρέπει πρώτα να οριστεί η έννοια «πολίτης» (αφού η «πόλις» απαρτίζεται από «πολίτες»).

✓ **6. «Τῶ περι πολιτείας... οὐκ ἔστι πολίτης»:**

α. Να αναφέρετε τους λόγους για τους οποίους ο Αριστοτέλης σκέφτεται πως είναι ανάγκη να διερευνηθεί το θέμα «τί ποτέ ἔστιν ἡ πόλις»,

β. Ποια νέα μέθοδο για τον ορισμό της πόλης χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης στην ενότητα αυτή;

6α. Στην 15^η ενότητα των «Πολιτικών» ο Αριστοτέλης, στο πλαίσιο της διερεύνησης των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων κάθε πολιτεύματος, θεωρεί πως πρώτα απ' όλα πρέπει να εξεταστεί το θέμα «τί ποτέ ἔστιν ἡ πόλις». Πρωταρχικός λόγος αυτής της εξέτασης είναι οι διχογνωμίες που παρουσιάζονται ως προς τη φύση του κράτους. Πρέπει επομένως να ξεκαθαριστεί ποιος φέρει την ευθύνη μίας πολιτικής πράξης: η πόλη, το κράτος ή ο συγκεκριμένος τύραννος; Παράλληλα, πρέπει να διευκρινιστεί η δραστηριότητα του νομοθέτη και του πολιτικού, αφού αυτή αναφέρεται ολόφανερα στο κράτος. Είμαστε επομένως υποχρεωμένοι να καταλάβουμε τι είναι το κράτος για να καταλάβουμε αυτή τη δραστηριότητα. Τέλος, ο Σταγειρίτης φιλόσοφος κρίνει αναγκαία τη διερεύνηση του εν λόγω θέματος, καθώς πρέπει να κατανοηθεί ότι ο τρόπος διακυβέρνησης είναι ένα σύστημα που αναπτύχθηκε για να ρυθμίσει την κατανομή της πολιτικής δύναμης μεταξύ των μερών (δηλ. των κατοίκων) ενός συνθέτου συστήματος, της πόλης («ἢ δὲ πολιτεία τῶν τὴν πόλιν οἰκούντων ἔστι τάξις τις»).

6β. Στην ενότητα 15 ο Αριστοτέλης επιλέγει την αναλυτική μέθοδο για τη διερεύνηση του θέματος του, μολονότι στις προηγούμενες (11-14) χρησιμοποίησε τη γενετική μέθοδο, επιχειρώντας να απαντήσει στο ερώτημα «πώς γεννήθηκε η πόλη». Στο σημείο βέβαια αυτό των «Πολιτικών» προσπαθεί να βρει τα συστατικά στοιχεία ενός πράγματος, με την ελπίδα ότι, αν διακρίνει καθαρά και καταλάβει εκείνα, θα μπορέσει να έχει τον ορισμό και του πράγματος που δεν είναι παρά μια σύνθεση εκείνων. Αναζητά λοιπόν τι είδους ύπαρξη είναι μια πόλη, ποια η ταυτότητά της, η ενοποιητική αρχή της: τι κάνει την πόλη να είναι ενιαία οντότητα. Επομένως, απαιτείται ορισμός όχι με το «γένος» και την «ειδοποιό διαφορά» της πόλης, αλλά με την «ύλη» και το «είδος» (τη «μορφή»), δηλαδή ο ορισμός που εξηγεί πώς συνέχονται τα συστατικά μέρη σε μια ολότητα ενιαία (όπου ύλη, δηλαδή τα συστατικά στοιχεία, είναι οι πολίτες, μορφή ή είδος είναι η δομική σχέση που τους ενοποιεί, ενώ η σύνθεση είναι η ενιαία πόλη).

✓ **7. Με ποια συλλογιστική πορεία καταλήγει ο Αριστοτέλης στην αναγκαιότητα της εξέτασης της έννοιας του πολίτη;**

7. Κύριο θέμα που απασχόλησε τον Αριστοτέλη στις ενότητες που προηγούνται ήταν η γένεση της πόλεως. Στο Γ' βιβλίο των Πολιτικών εξετάζει τα πολιτεύματα, δηλαδή τα συστήματα διακυβέρνησης της πόλεως, τη φύση και τα χαρακτηριστικά του καθενός. Στο πλαίσιο της διερεύνησης των πολιτευμάτων (περί πολιτείας) ο φιλόσοφος θεωρεί απαραίτητο τον ακριβή προσδιορισμό της έννοιας «πόλις» (του κράτους), καθώς στην εποχή του το ερώτημα «τι είναι πόλη» αποδείχθηκε δύσκολο στην πράξη και προκάλεσε τη διατύπωση πολλών και μάλιστα αντικρουόμενων μεταξύ των απόψεων. Οι λόγοι που υπαγορεύουν στο φιλόσοφο την πολύπλευρη εξέταση της έννοιας «πόλις» είναι τρεις:

α. το θέμα της νομιμότητας της εκάστοτε εξουσίας κι η απόδοση της πολιτικής ευθύνης (Βλ. σχολ. βιβλίο, σελ. 194).

β. η διαπίστωση πως η δραστηριότητα του πολιτικού και του νομοθέτη αναφέρεται στην πόλη. Αν θέλουμε να κατανοήσουμε αυτή τη δραστηριότητα, πρέπει πρώτα να κατανοήσουμε την έννοια της πόλεως.

γ. ο τρόπος διακυβέρνησης μιας πόλεως σχετίζεται με την κατανομή της πολιτικής δύναμης, άρα, αν θέλουμε να καταλάβουμε το σύστημα αυτό, πρέπει πρώτα να καταλάβουμε τι είναι πόλις. Μετά την έκθεση των προβληματισμών ο Αριστοτέλης ερευνά την απάντηση στο ερώτημα «τί είναι πόλις». Η έννοια «πόλις» όμως είναι συνθέτη και πρέπει να εξεταστεί με τη μέθοδο που εφαρμόζεται για τα σύνθετα πράγματα, δηλαδή την εξέταση του μέρους αρχικά και στη συνέχεια του όλου. Εφαρμόζοντας την αναλυτική μέθοδο ο Αριστοτέλης καταλήγει στη διαπίστωση πως η «πόλις» αποτελείται από πλήθος πολιτών, επομένως η διερεύνηση της έννοιας του πολίτη πρέπει να προηγηθεί των άλλων. Στη σκέψη του φιλοσόφου η σειρά των ερωτημάτων στα οποία θα δώσει απάντηση είναι η εξής:

- Τι είναι πολίτης και ποιος πρέπει να ονομάζεται πολίτης;
- Τι είναι πόλις;

- Πώς κυβερνιέται μία πόλις;

Έτσι, ο προβληματισμός σχετικά με τον τρόπο διακυβέρνησης μια πόλεως μεταφέρεται στην αναζήτηση της σωστής έννοιας του πολίτη, γιατί ο όρος αυτός λαμβάνει διαφορετικό περιεχόμενο σε κάθε πολιτεύμα (δημοκρατικό - ολιγαρχικό) κι η απάντηση δεν είναι εύκολη (Βλ. σχολ. βιβλίο, σελ. 194).

✓ **8. «ἔστι γὰρ τις ὄς ἐν δημοκρατία πολίτης ὢν ἐν ὀλιγαρχία πολλὰκις οὐκ ἔστι πολίτης»:** Να αναλύσετε το ρόλο του πολίτη και πώς αυτός προσδιορίζεται σε κάθε πολιτεύμα σύμφωνα με τον Αριστοτέλη.

8. Στο σημείο αυτό ο Αριστοτέλης τονίζει ότι κάθε φορά είναι διαφορετικά τα κριτήρια για να χαρακτηριστεί το μέλος μιας πολιτικής κοινωνίας «πολίτης». Έτσι, το ίδιο άτομο σ' ένα δημοκρατικό καθεστώς μπορεί να θεωρείται πολίτης και να έχει πλήρη πολιτικά δικαιώματα, όχι όμως και στα πλαίσια ενός ολιγαρχικού καθεστώτος. Στη δημοκρατία ο πολίτης είναι το βασικό συστατικό του πολιτεύματος γιατί η εξουσία πηγάζει από αυτόν, ασκείται από αυτόν και τον αφορά άμεσα. Ο δημοκρατικός πολίτης έχει πλήρη πολιτικά δικαιώματα, έχει το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, συμμετέχει στα διάφορα όργανα λήψης πολιτικών και δικαστικών αποφάσεων και συμμετέχει ενεργά στα πολιτικά δρώμενα. Σε ένα ολιγαρχικό όμως πολιτεύμα τα κριτήρια για την απόδοση της ιδιότητας του πολίτη μπορεί να είναι η καταγωγή, το εισόδημα, το είδος της απασχόλησης κ.ά. Αυτό σημαίνει ότι δεν έχουν όλοι οι πολίτες πλήρη πολιτικά δικαιώματα, αλλά μόνο οι «ολίγοι», οι πλούσιοι και οι ισχυροί.

✓ **9. «Ἐπεὶ δ' ἡ πόλις τῶν συγκειμένων... ἡ γὰρ πόλις πολιτῶν τι πληθὸς ἔστιν»:** Στο πρωτότυπο απόσπασμα ο φιλόσοφος προσεγγίζει την πόλιν αναφέροντας τα συστατικά στοιχεία που τη συναποτελούν. Ποια μέθοδο διερεύνησης χρησιμοποιεί και πώς αυτή διαφοροποιείται στο μεταφρασμένο απόσπασμα που ακολουθεί;

9. Στο πρωτότυπο απόσπασμα ο Αριστοτέλης διερευνά την πόλιν εφαρμόζοντας τη λεγόμενη αναλυτική μέθοδο. Επιδιώκει δηλαδή να μελετήσει πρώτα τα συστατικά της στοιχεία, για να οδηγηθεί στη συνέχεια στον ορισμό της, αφού η πόλις δεν είναι παρά μια σύνθεση αυτών των μερών. Αναλύει τη σύνθετη αυτή κοινωνική οντότητα στα επιμέρους, με στόχο να φτάσει στα έσχατα συστατικά της στοιχεία. Για τον ορισμό του όλου (πόλις), επομένως, ο φιλόσοφος θεωρεί απαραίτητο τον ορισμό των μερών (πολίτες). Η χρήση της συγκεκριμένης μεθόδου καταδεικνύει επίσης τη σχέση αμοιβαίας εξάρτησης που υπάρχει ανάμεσα στην πόλιν και στον πολίτη. Η φυσιογνωμία της πόλεως καθορίζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πολίτη και, αντιστρόφως, τα χαρακτηριστικά του πολίτη, όπως διαμορφώνονται στο πέρασμα των χρόνων, καθορίζουν την ιδιοσυστασία της πόλεως. Στο μεταφρασμένο απόσπασμα ο φιλόσοφος προσεγγίζει την πόλιν εφαρμόζοντας τη γενετική-ιστορική μέθοδο, καθώς αναζητά τον τρόπο με τον οποίο αυτή δημιουργήθηκε. Καταλήγει έτσι στο συμπέρασμα ότι η πόλις προέκυψε από φυσική αναγκαιότητα, ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως, εφόσον αποτελεί ολοκλήρωση δύο προγενέστερων, φυσικών επίσης, κοινοτήτων, του οίκου και της κώμης. Η χρήση διαφορετικών μεθόδων από τον φιλόσοφο στη μια και στην άλλη περίπτωση δεν συνιστά αντίφαση, γιατί και οι δύο χρησιμοποιούνται συμπληρωματικά, ενισχύοντας το επιστημονικό κύρος των εξαγόμενων συμπερασμάτων.

✓ **10. Πώς εξηγεί ο Αριστοτέλης τη μετάβαση από την πόλη στον πολίτη και ποια συλλογιστική πορεία ακολουθεί;**

10. Τη μετάβαση αυτή τη δικαιολογεί με το επιχείρημα ότι η πόλη ανήκει στην κατηγορία των σύνθετων πραγμάτων, είναι δηλαδή «όλον» αποτελούμενο από πολλά «μέρη». Με άλλα λόγια η «πόλη» είναι ένα «όλον», μέρος του οποίου είναι ο πολίτης. Η πόλη αποτελεί σύνθετη οντότητα

που αποτελείται από πολλά μέρη (μόρια). Η σύνθετη αυτή οντότητα περιέχει ένα κυριαρχικό στοιχείο, τους άρχοντες, και ένα άλλο υφιστάμενο, τους πολίτες. Ο συλλογισμός του Αριστοτέλη εδώ είναι αναλογικός: όπως οποιοδήποτε πράγμα που παρουσιάζεται ως «όλον» ανήκει στην κατηγορία των σύνθετων πραγμάτων, έτσι και η πόλη, που απαρτίζεται από πολίτες, είναι σύνθετη οντότητα. Επομένως, οποιαδήποτε έρευνα για την έννοια της «πόλης» προϋποθέτει την έρευνα της έννοιας «πολίτης» («**δηλον ὅτι πρότερον ὁ πολίτης ζητητέος**») και την αναζήτηση των χαρακτηριστικών του («**Ὡστε τίνα χρῆ καλεῖν πολίτην καὶ τίς ὁ πολίτης ἐστὶ σκεπτέον**»), πολύ περισσότερο μάλιστα που ο ρόλος του για την πολιτική τάξη είναι καθοριστικός.

✓ **11. «Τῶ περὶ πολιτείας... οὐκ ἔστι πολίτης»; Ποια νέα μέθοδο για τον ορισμό της πόλης χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης στην ενότητα αυτή;**

11. Στην ενότητα 15 ο Αριστοτέλης επιλέγει την αναλυτική μέθοδο για τη διερεύνηση του θέματος του, μολονότι στις προηγούμενες (11-14) χρησιμοποίησε τη γενετική μέθοδο, επιχειρώντας να απαντήσει στο ερώτημα «πώς γεννήθηκε η πόλη». Στο σημείο βέβαια αυτό των «Πολιτικών» προσπαθεί να βρει τα συστατικά στοιχεία ενός πράγματος, με την ελπίδα ότι, αν διακρίνει καθαρά και καταλάβει εκείνα, θα μπορέσει να έχει τον ορισμό και του πράγματος που δεν είναι παρά μια σύνθεση εκείνων. Αναζητά λοιπόν τι είδους ύπαρξη είναι μια πόλη, ποια η ταυτότητά της, η ενοποιητική αρχή της· τι κάνει την πόλη να είναι ενιαία οντότητα. Επομένως, απαιτείται ορισμός όχι με το «γένος» και την «ειδοποιό διαφορά» της πόλης, αλλά με την «ύλη» και το «εἶδος» (τη «μορφή»), δηλαδή ο ορισμός που εξηγεί πώς συνέχονται τα συστατικά μέρη σε μια ολότητα ενιαία (όπου ύλη, δηλαδή τα συστατικά στοιχεία, είναι οι πολίτες, μορφή ή εἶδος είναι η δομική σχέση που τους ενοποιεί, ενώ η σύνθεση είναι η ενιαία πόλη).

16^η Ενότητα

✓ **1. «πολίτης δ' ἀπλῶς... ἀρχῆς» (Ενότητα 16η): Πώς ορίζει ο Αριστοτέλης στο συγκεκριμένο χωρίο τον «πολίτην» και την «πόλιν» και ποια σχέση φαίνεται να υπάρχει μεταξύ τους σύμφωνα με τον ίδιο;**

1. Στο συγκεκριμένο χωρίο της 16ης Ενότητας ο Αριστοτέλης δίνει τον ορισμό του πολίτη. Έχοντας αποκλείσει πρώτα κάποια στοιχεία που δεν θεωρεί επαρκή κριτήρια για τον προσδιορισμό της συγκεκριμένης έννοιας, όπως το δικαίωμα της μόνιμης διαμονής σε μια «πόλιν» και η δυνατότητα πρόσβασης στις δικαστικές αρχές εκείνης, καταλήγει στη συνέχεια στον ορισμό του πολίτη, εντοπίζοντας τα αποκλειστικά γνωρίσματά του. Έτσι, «πολίτης» είναι το άτομο που διαθέτει το δικαίωμα συμμετοχής στη δικαστική, βουλευτική και εκτελεστική εξουσία μιας πολιτικά συγκροτημένης κοινωνίας («ή γάρ ἐξουσία... ταύτης τῆς πόλεως»). Ειδικά, η συμμετοχή στις δικαστικές λειτουργίες ήταν κατά τους κλασσικούς χρόνους ουσιώδες στοιχείο για τον ορισμό του πολίτη. Ο Πλάτωνας μάλιστα θεωρούσε ότι η μη συμμετοχή σε αυτές ισοδυναμούσε με μη συμμετοχή στο σύνολο των λειτουργιών της «πόλεως». Ακολουθώντας, ο Αριστοτέλης ορίζει την «πόλιν», βασιζόμενος στον αρχικό - προκαταρκτικό ορισμό που είχε δώσει γι' αυτήν στην προηγούμενη ενότητα: «πόλις» είναι το σύνολο των «πολιτών» που τη συναπαρτίζουν, δηλαδή το σύνολο των ατόμων εκείνων που έχουν δικαίωμα συμμετοχής στην άσκηση της δικαστικής, βουλευτικής και εκτελεστικής εξουσίας· και μάλιστα, σύνολο ατόμων σε τέτοιο αριθμό ώστε να εξασφαλίζεται η αυτάρκεια της «πόλεως», που συνδέεται με το «εὖ ζῆν», την ευδαιμονία των πολιτών. Είναι φανερό ότι, κατά τον φιλόσοφο, υπάρχει σχέση αμοιβαίας εξάρτησης μεταξύ της «πόλεως» και του πολίτη. Η «πόλις» είναι το όλον, μέρος του οποίου είναι ο πολίτης. Ως μέρος του όλου ο πολίτης είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με εκείνο, καθώς δεν μπορεί να ολοκληρωθεί ηθικά και πνευματικά παρά μόνο μέσα στην «πόλιν». Από την άλλη, ο ρόλος του πολίτη είναι καθοριστικός για την πολιτική τάξη και την εξασφάλιση της αυτάρκειας και, κατ' επέκταση, της ευδαιμονίας της «πόλεως», που είναι ο ύψιστος στόχος της. Επομένως, η σχέση που σκιαγραφείται μεταξύ τους κινείται αμφίδρομα.

✓ **2. «πολίτης δ' ἀπλῶς... ἐστὶν ταύτης τῆς πόλεως»: Με ποια κριτήρια ορίζεται, κατά τον Αριστοτέλη, ο πολίτης; Να εξηγήσετε γιατί είναι τόσο ουσιαστικά λαμβάνοντας υπόψη τις ιστορικές συνθήκες στην αρχαία Αθήνα.**

2. Τα κριτήρια τα οποία ο Αριστοτέλης θεωρεί επαρκή για να ορίσει την έννοια του πολίτη είναι τα εξής:

α. η ενεργός συμμετοχή στις δικαστικές λειτουργίες της «πόλεως», η ανάληψη δηλαδή δικαστικών αξιωμάτων

β. η ενεργός συμμετοχή στις νομοθετικές και εκτελεστικές λειτουργίες της πόλεως, δηλαδή στα θεσμοθετημένα όργανα διαβούλευσης και λήψης αποφάσεων.

Η συμμετοχή στη δικαστική εξουσία θεωρούνταν στην αρχαιότητα κεφαλαιώδους σημασίας για τον ορισμό του πολίτη, σε βαθμό που ο Πλάτων να υποστηρίζει ότι ο αποκλεισμός από αυτήν ισοδυναμούσε με στέρηση της πολιτικής ιδιότητας. Αυτό ίσχυε κυρίως στη δημοκρατική Αθήνα, όπου τα λαϊκά δικαστήρια (με πρώτο και κύριο την Ηλιαία) είχαν αποκτήσει σημαντικότερες αρμοδιότητες θέτοντας συχνά σε αχρηστία άλλα παραδοσιακότερα σώματα, όπως τον Άρειο Πάγο.

Εξίσου καθοριστικό για τον ορισμό του πολίτη θεωρούνταν και το δικαίωμα συμμετοχής στη βουλευτική και εκτελεστική εξουσία, δηλαδή στα συλλογικά όργανα που επεξεργάζονταν τη νομοθεσία και εξέδιδαν αποφάσεις για την εσωτερική και εξωτερική πολιτική. Για τον αρχαίο Έλληνα, πολίτης δεν ήταν το άτομο εκείνο που απλώς υφίστατο τις αποφάσεις της εξουσίας, αλλά αυτό που

συνδιαμόρφωνε την πολιτική της κοινότητας στην οποία ανήκε και μπορούσε να μεταπηδά από τον ρόλο του αρχόμενου σε εκείνο του άρχοντος.

✓ 3. «ἔστι γάρ τις ὃς ἐν δημοκρατία πολίτης ὢν ἐν ὀλιγαρχία πολλάκις οὐκ ἔστι πολίτης»:

α. Να αναλύσετε το ρόλο του πολίτη και πώς αυτός προσδιορίζεται σε κάθε πολίτευμα σύμφωνα με τον Αριστοτέλη.

β. Πώς ορίζεται ο πολίτης σύμφωνα με τον Αριστοτέλη;

3α. Στο σημείο αυτό ο Αριστοτέλης τονίζει ότι κάθε φορά είναι διαφορετικά τα κριτήρια για να χαρακτηριστεί το μέλος μιας πολιτικής κοινωνίας «πολίτης». Έτσι, το ίδιο άτομο σ' ένα δημοκρατικό καθεστώς μπορεί να θεωρείται πολίτης και να έχει πλήρη πολιτικά δικαιώματα, όχι όμως και στα πλαίσια ενός ολιγαρχικού καθεστώτος. Στη δημοκρατία ο πολίτης είναι το βασικό συστατικό του πολιτεύματος γιατί η εξουσία πηγάζει από αυτόν, ασκείται από αυτόν και τον αφορά άμεσα. Ο δημοκρατικός πολίτης έχει πλήρη πολιτικά δικαιώματα, έχει το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, συμμετέχει στα διάφορα όργανα λήψης πολιτικών και δικαστικών αποφάσεων και συμμετέχει ενεργά στα πολιτικά δρώμενα. Σε ένα ολιγαρχικό όμως πολίτευμα τα κριτήρια για την απόδοση της ιδιότητας του πολίτη μπορεί να είναι η καταγωγή, το εισόδημα, το είδος της απασχόλησης κ.ά. Αυτό σημαίνει ότι δεν έχουν όλοι οι πολίτες πλήρη πολιτικά δικαιώματα, αλλά μόνο οι «ολίγοι», οι πλούσιοι και οι ισχυροί.

3β. Για τον Σταγειρίτη φιλόσοφο, γνήσιος πολίτης είναι αυτός που συμμετέχει στις δικαστικές λειτουργίες και στα αξιώματα («τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς»). Επομένως, πολίτης είναι αυτός που έχει τη δυνατότητα να μετέχει στην πολιτική (ἀρχῆς βουλευτικῆς) και δικαστική εξουσία («ἀρχῆς κριτικῆς»). «Ἀρχῆς βουλευτικῆς» σημαίνει το δικαίωμα συμμετοχῆς του πολίτη στα όργανα όπου, με ανταλλαγή σκέψεων, λαμβάνονται οι αποφάσεις. Τέτοια όργανα θεωρούνταν η Βουλή και η Εκκλησία του δήμου. Με τη φράση δε «ἀρχῆς κριτικῆς» εννοείται η συμμετοχή του πολίτη στα πάσης φύσεως διοικητικά όργανα απονομῆς δικαιοσύνης. Γνήσιος πολίτης λοιπόν είναι αυτός που κατοικεί μόνιμα μέσα σε μια οργανωμένη κοινωνία και έχει πλήρη πολιτικά δικαιώματα: μπορεί δηλαδή να συμμετέχει σ' όλες τις πολιτικές λειτουργίες της οργανωμένης κοινωνίας. Λογικό είναι λοιπόν να εξαιρούνται από το σύνολο των πολιτῶν ενός κράτους οι μέτοικοι, οι δούλοι, καθώς και άλλοι με τους οποίους η πόλη έχει συνάψει ορισμένες συμφωνίες. Τέλος, είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης τονίζει τη συμμετοχή των πολιτῶν στην πολιτική και δικαστική εξουσία χωρίς να αναφέρεται στην εκτελεστική, πιθανόν επειδή καλείται απλά να εφαρμόσει ό,τι έχουν θεσπίσει ή αποφασίσει οι άλλες δύο.

ἢ

Ο φιλόσοφος, στην προσπάθειά του να ορίσει τον πολίτη, αναφέρει αρχικά ένα πιθανό αλλά ανεπαρκές κριτήριο για τον προσδιορισμό του "το δικαίωμα της μόνιμης εγκατάστασης στην εδαφική επικράτεια της πόλεως δεν αποτελεί γνώρισμα μόνο του πολίτη αλλά και των μετοίκων και των δούλων. Το ίδιο ισχύει και με τη δυνατότητα προσφυγῆς στις δικαστικές αρχές της πόλεως, είτε με την ιδιότητα του ενάγοντος είτε με εκείνη του εναγόμενου, καθώς το δικαίωμα αυτό μπορεί να εκχωρηθεί και σε πολίτες άλλων πόλεων χάρι σε ειδικές διακρατικές συμφωνίες, εμπορικές ή στρατιωτικές. Αντίθετα, για τον ορισμό του πολίτη ο Αριστοτέλης θεωρεί ουσιώδες και αναγκαίο στοιχείο την ενεργό συμμετοχή του στις δικαστικές, νομοθετικές και εκτελεστικές εξουσίες της πόλεως. Μάλιστα, η δυνατότητα άσκησης δικαστικής εξουσίας θεωρούνταν απαραίτητη προϋπόθεση για την απόδοσή της πολιτικής ιδιότητας όχι μόνο από τον Αριστοτέλη αλλά και από τον Πλάτωνα, ο οποίος θεωρούσε ότι η αποχή από αυτήν ισοδυναμούσε με μη συμμετοχή στο σύνολο των λειτουργιών της πολιτείας. Στην Αθήνα των κλασικῶν χρόνων το σημαντικότερο δικαστήριο ήταν η Ηλιαία, που αριθμούσε 6.000 μέλη και στην οποία μπορούσαν να συμμετέχουν, κατόπιν κλήρωσης, όλοι οι γνήσιοι Αθηναίοι πολίτες άνω των τριάντα ετών. Ταυτόχρονα, αναγκαίο κριτήριο για τον ορισμό του πολίτη θεωρείται και το δικαίωμα συμμετοχῆς στα θεσμοθετημένα όργανα διαβούλευσης και λήψης αποφάσεων, όπως η Βουλή και η Εκκλησία του Δήμου. Είναι προφανές ότι τα προ-

αναφερθέντα κριτήρια απαντώνται κατά κύριο λόγο σε δημοκρατικά πολιτεύματα, στα οποία προβλέπεται η καθολική συμμετοχή των πολιτών στο σύνολο των εξουσιών της πόλεως.

ή

Αποκλείοντας όλους αυτούς που δεν έχουν την ιδιότητα του πολίτη ο Αριστοτέλης προχωρά στη διατύπωση του ορισμού του πολίτη. Πολίτης είναι αυτός που έχει τη δυνατότητα να μετέχει στην απονομή της δικαιοσύνης (μετέχειν κρίσεως) και στα πολιτικά αξιώματα (μετέχειν αρχῆς). Η συμμετοχή του πολίτη στη δικαστική και τη νομοθετική εξουσία παρουσιάζονται ως ύψιστα δικαιώματά του, γιατί του δίνουν τη δυνατότητα να αποτελεί οργανικό μέλος της πόλης - κράτους και να επηρεάζει την πορεία των πραγμάτων.

Ο Αριστοτέλης ορίζει τον πολίτη ως προς το πλαίσιο της συμμετοχής του στο πολίτευμα αναγνωρίζοντάς του βασικά πολιτικά δικαιώματα που μπορούν να ισχύουν μόνο για τα δημοκρατικά πολιτεύματα κι όχι για τυραννικά καθεστώτα ή τις ολιγαρχίες, όπως την κρητική ή σπαρτιατική πολιτεία, όπου ο αριθμός των πολιτών που μπορεί να ασκήσει εξουσία είναι περιορισμένος. Στη σκέψη του φιλοσόφου κυριαρχεί η δημοκρατία και μάλιστα η άμεση, όπου κάθε πολίτης είχε τη δυνατότητα της συμμετοχής στα όργανα της εξουσίας (Εκκλησία του Δήμου, Βουλή, Ηλιαία) και αποτελούσε οργανικό στοιχείο του πολιτεύματος, αφού ήταν συνυπεύθυνος για την πρόοδο ή την οπισθοδρόμηση της πόλης του. Όπως στον Επιτάφιο του Περικλέους έτσι και στα Πολιτικά, ο απολιτικός άνθρωπος δε θεωρείται πολίτης αλλά «ἀχρεῖον εἶναι τὸν μηδὲν τῶνδε, μετέχοντα (τῶν πολιτικῶν).» (Βλ. σχολ. βιβλίο, σελ. 197).

17^η Ενότητα

✓ 1. Πόσα και ποια είναι τα πολιτεύματα της αρχαιότητας κατά τον Αριστοτέλη;

Τα πολιτεύματα συνολικά είναι έξι, τρία ορθά και τρεις παρεκκλίσεις. Τα ορθά είναι: **Βασιλεία, Αριστοκρατία, Πολιτεία** και οι παρεκκλίσεις τους αντίστοιχα **Τυραννία, Ολιγαρχία, Δημοκρατία**.

✓ 2. Ποια κριτήρια υιοθετεί ο Αριστοτέλης στη διάκριση των πολιτευμάτων;

Τα κριτήρια που εφάρμοσε ο Αριστοτέλης για τη διάκριση των πολιτευμάτων είναι ο αριθμός των συμμετεχόντων στην άσκηση της εξουσίας και η εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος. Όταν ο ένας ή οι λίγοι ή οι πολλοί, το πλήθος, ασκούν την εξουσία για το καλό του κοινού συμφέροντος (του δημοσίου), τότε τα πολιτεύματα είναι ορθά. Αν, αντίθετα, η εξουσία δεν ασκείται για την εξυπηρέτηση του δημοσίου αλλά του ιδιαίτερου συμφέροντος του ενός, των λίγων ή των πολλών, τότε τα πολιτεύματα που προκύπτουν είναι διαστρεβλώσεις και παρεκκλίσεις από τα ορθά πολιτεύματα.

✓ 3. Ποιο κριτήριο χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για τη διάκριση των πολιτευμάτων σε ορθά και παρεκκλίσεις (παρεκβάσεις) και ποια σχέση έχει με το σκοπό της πόλης και τον ορισμό του πολίτη;

Χρησιμοποιείτο κριτήριο της εξυπηρέτησης του δημοσίου συμφέροντος. Η πόλη-κράτος έχει ως τελικό σκοπό το ύψιστο αγαθό, την ευδαιμονία των πολιτών. Η πόλη γεννήθηκε για τη διασφάλιση της ζωής, ικανοποιεί όμως και τη βαθύτατη επιθυμία των πολιτών για ευζωία. Ευζωία σημαίνει ηθική και πνευματική δραστηριότητα του ανθρώπου, δύο ενέργειες με τις οποίες ο πολίτης ασκεί τις αρετές και ηθικοποιείται στο μέγιστο δυνατό βαθμό. Επίσης, η πόλη κράτος αποτελείται από πολίτες και οι πολίτες είναι οργανικό στοιχείο του πολιτεύματος, γιατί έχουν το δικαίωμα αλλά και την υποχρέωση να συμμετέχουν στην άσκηση των πολιτικών λειτουργιών της πόλης και στην απονομή της δικαιοσύνης. Ο σκοπός της πόλης πετυχαίνεται, όταν υπάρχουν τα ορθά πολιτεύματα, γιατί μόνο τότε εξυπηρετούνται τα συμφέροντα των πολλών.

✓ 4. Να γράψετε τα είδη των ορθών πολιτευμάτων και των παρεκβάσεων που διακρίνει ο Αριστοτέλης και τα κριτήρια που χρησιμοποιεί στην κατάταξή τους.

Πρώτο κριτήριο για τη διάκριση των πολιτευμάτων είναι ο φορέας της πολιτικής εξουσίας (ο ένας, οι λίγοι, οι πολλοί).

Δεύτερο κριτήριο ο σκοπός τον οποίο κάθε πολιτεύμα εξυπηρετεί. Όσα εξυπηρετούν τα συμφέροντα όλων των πολιτών είναι ορθά και όσα εξυπηρετούν τα συμφέροντα των αρχόντων είναι παρεκκλίσεις.

Τα **ορθά** πολιτεύματα είναι:

α) Βασιλεία (ένας)

β) Αριστοκρατία (λίγοι) → Εξυπηρετούνται τα συμφέροντα όλων

γ) Πολιτεία (πολλοί)

Οι **παρεκκλίσεις** είναι:

α) Τυραννία (ένας)

β) Ολιγαρχία (λίγοι) → Εξυπηρετούνται τα συμφέροντα των αρχόντων

γ) Δημοκρατία (πολλοί)

✓ 5. Να εξηγήσετε τη διαφορά μεταξύ δημοκρατίας και ολιγαρχίας μελετώντας προσεκτικά τη θέση του Αριστοτέλη: «η ολιγαρχία υπηρετεί το συμφέρον των πλουσίων και η δημοκρατία το συμφέρον των απόρων».

Ο Αριστοτέλης θεωρεί και τα δύο αυτά πολιτεύματα παρεκκλίσεις από τα ορθά που είναι η Αριστοκρατία και η Πολιτεία, καθώς και στις δύο περιπτώσεις εξυπηρετούνται τα συμφέροντα μιας κοινωνικής ομάδας. Η μόνη διαφορά από την Ολιγαρχία στη Δημοκρατία είναι ότι η δημοκρατία υπηρετεί τα συμφέροντα μιας μεγαλύτερης ομάδας, που είναι οι φτωχοί και οι αδύνατοι και οι οποίοι προστατεύονται από την εκμετάλλευση των δυνατών.

✓ **6. Να εξηγήσετε το νόημα που δίνει ο Αριστοτέλης στον όρο πολιτεία και στον όρο δημοκρατία.**

Η πολιτεία είναι μίγμα δημοκρατικών και ολιγαρχικών στοιχείων. Είναι πολίτευμα της μέσης τάξης. Σε κάθε πόλη υπάρχουν οι πολύ εύποροι και οι πολύ άποροι. Υπάρχουν και οι μέσοι. Υγιής δημοκρατία υπάρχει εκεί όπου οι μέσοι υπερέχουν, γιατί δημιουργούν μια ισορροπία στο κοινωνικό σύνολο με το να αντισταθούν στα ιδιαίτερα συμφέροντα του πλήθους των απόρων και των δυνατών εύπορων. Ο μέσος ευκολότερα υποτάσσεται στις επιταγές του λόγου. Στη δημοκρατία την εξουσία ασκούν οι πολλοί, οι οποίοι είναι άποροι και γι' αυτό το λόγο εξυπηρετούν τα δικά τους συμφέροντα, αδιαφορώντας για τους άλλους.

18^η Ενότητα

✓ 1. Ποια είναι τα πλεονεκτήματα της διακυβέρνησης της πόλης από τους λίγους και άριστους και πώς υποστηρίζονται από τον Αριστοτέλη; (ενότητα 18η)

1. Οι άριστοι για τον Αριστοτέλη δεν είναι αυτοί που έχουν ευγενική καταγωγή, αλλά όσοι έχουν τα προσόντα να διοικήσουν και να προσφέρουν στην πόλη. Αυτοί είναι πιο αξιόλογοι από το κάθε άτομο του πλήθους, γιατί συγκεντρώνουν στοιχεία που στο πλήθος είναι διάσπαρτα. Οι αξιόλογοι μοιάζουν με τους ωραίους ανθρώπους, που έχουν πάνω τους όλη την ομορφιά, ενώ οι πολλοί δεν είναι τόσο ωραίοι. Μπορεί να έχουν ένα ή λίγα όμορφα χαρακτηριστικά, τα οποία να είναι ωραιότερα από τα αντίστοιχα του ωραίου (για παράδειγμα, όμορφα μάτια). Οι λίγοι είναι σαν τις ζωγραφιές, στις οποίες οι καλλιτέχνες συγκεντρώνουν σε μια εικόνα, στοιχεία όλων των ωραίων ανθρώπων. Είναι δυνατό όμως ένας πραγματικός άνθρωπος να έχει ένα μέρος του σώματος του πολύ ωραιότερο από αυτό της ζωγραφιάς.

Παρατηρούμε ότι ο Αριστοτέλης δε διατυπώνει καμιά επιφύλαξη τους για την διακυβέρνηση από τους λίγους και άριστους. Ωστόσο τα δικά τους θετικά στοιχεία είναι σίγουρα λιγότερα σε σχέση με αυτά του συνόλου.

✓ 2. Επιχειρήματα σχετικά με την άσκηση της πολιτικής εξουσίας από το πλήθος των πολιτών

Αρνητικό στοιχείο

Το κάθε επιμέρους άτομο μπορεί να μην είναι τίποτε το αξιόλογο.

Θετικά στοιχεία

α. Όλα μαζί τα επιμέρους άτομα μπορούν να αποτελέσουν μια δύναμη ανώτερη από τη δύναμη των λίγων και αρίστων.

β. Αθροιστικά η αρετή των πολλών μπορεί να αποδειχτεί αποτελεσματικότερη από τη συνολική αρετή των λίγων.

γ. Ο καθένας διαθέτει ένα μόριο αρετής και φρόνησης και έτσι ενωμένοι οι πολλοί γίνονται αθροιστικά μια υπολογίσιμη δύναμη.

δ. Οι πολλοί κρίνουν καλύτερα.

✓ 3. Επιχειρήματα σχετικά με την άσκηση της πολιτικής εξουσίας από τους λίγους και άριστους.

Θετικό στοιχείο

Οι λίγοι αλλά αξιόλογοι αυτοί άνθρωποι, αν συγκριθούν ένας προς έναν προς τους πολλούς, είναι ασφαλώς πολύ ανώτεροι, γιατί οι ιδιότητες που συγκεντρώνονται στην προσωπικότητα τους είναι διάσπαρτες και χάνονται.

Αρνητικό στοιχείο

Οι θετικές ιδιότητες όλων μαζί των λίγων μπορεί, τελικά, να είναι λιγότερες από τις θετικές ιδιότητες των πολλών ως σύνολο.

✓ 4. Τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης σχετικά με την άσκηση της εξουσίας από το πλήθος των πολιτών.

Τα θέματα που συζητά στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης είναι καθαρώς πολιτικά, όμως η επαγωγική μέθοδος που χρησιμοποιεί προϋποθέτει παραδείγματα με εύληπτο περιεχόμενο. Έτσι, για να αποδείξει την υπεροχή της συλλογικής εξουσίας, φέρνει τρία παραδείγματα στα οποία γίνεται εμφανές ότι το πλήθος υπερτερεί από τους λίγους, έστω κι αν είναι άριστοι.

Το παράδειγμα του δείπνου

Το πρώτο παράδειγμα το παίρνει ο φιλόσοφος από τα δείπνα που γίνονται με συνεισφορά πολ-

λών και είναι γι' αυτό το λόγο καλύτερα από τα δείπνα που γίνονται με έξοδα ενός μόνο ανθρώπου. Στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας από το πλήθος «συνδαιτυμόνες» είναι όλοι οι πολίτες, που συνεισφέρουν ο καθένας όλα τα μέρη φρόνησης και αρετής που διαθέτουν επειδή αυτά τα μέρη αθροίζονται, το σύνολο των πολιτών είναι ανώτερο από κάθε επιμέρους άτομο.

Το παράδειγμα του ανθρώπου με υπερφυσική δύναμη

Το δεύτερο παράδειγμα, που ανάγεται περισσότερο σε παράδειγμα της μυθολογίας (Ερινύες, Εκατόγχειρες κ.ά.), παρουσιάζει τη δύναμη του πλήθους παρόμοια με τη δύναμη που θα διέθετε ένας υπερφυσικός άνθρωπος με πολλά πόδια, με πολλά χέρια, με πολλές αισθήσεις αλλά και με ανάλογη αρετή και εξυπνάδα. Με το παράδειγμα αυτό ο Αριστοτέλης επιβεβαιώνει την κεντρική ιδέα της «αθροιστικής» θεωρίας του, ότι το πλήθος ως σύνολο είναι «καλύτερο» ή και ισχυρότερο από τους λίγους ή τον Ένα. Η υπεροχή αυτή μάλιστα, ανάλογα με τα κριτήρια που λαμβάνονται υπόψη, είναι ηθική, διανοητική και υλική.

Το παράδειγμα της κρίσης των ποιητών και των έργων της μουσικής

Στο τρίτο παράδειγμα ο Αριστοτέλης αξιοποιεί την εμπειρία του από την καθημερινή ζωή των Αθηναίων, οι οποίοι εξέλεξαν με κλήρο δέκα τυχαίους κριτές των παραστάσεων, για να εκπροσωπήσουν στην κυριολεξία τον ανώνυμο και μέσο θεατή. Και στην περίπτωση αυτή η κρίση τους όχι μόνο εξέφραζε και την κρίση των Αθηναίων θεατών, αλλά επιπλέον θεωρούνταν και αξιόπιστη, χάρη, προφανώς, στην «αθροιστικά» συσσωρευόμενη αρετή και φρόνηση.

✓ 5. Τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης σχετικά με την άσκηση της εξουσίας από τους λίγους και άριστους.

Από όσα έχει ήδη αναφέρει ο Αριστοτέλης, είναι φανερό ότι επιδοκιμάζει τη συλλογική εξουσία, αν και το ύφος του στην αρχή της ενότητας είναι διστακτικό. Οι λέξεις και οι φράσεις που χρησιμοποιεί επιβεβαιώνουν το διστακτικό του ύφος, που πρέπει να θεωρηθεί δικαιολογημένο και αναμενόμενο, γιατί παρουσιάζει αναλυτικά κάθε πολίτευμα, «αναλύει και διερευνά, εμβαθύνει στα μέρη και το όλον και στόχος του είναι να μην παραλειφθεί κάποια πτυχή του θέματος ανεξερεύνητη». Έτσι, πρέπει να αναφερθεί η χρήση του «μύλλον», της φράσης «νομίζω ότι μπορεί...», του «ίσως» και της φράσης που ακολουθεί «ενωμένοι όμως όλοι μαζί είναι ενδεχόμενο να είναι (αξιόλογοι)».

Η έστω και επιφυλακτική, πάντως, αποδοχή της συλλογικής εξουσίας δεν τον ωθεί στον αποκλεισμό των άριστων ανδρών, που μπορούν να συστηματοποιήσουν και να αποσαφηνίσουν τις ορθές απόψεις των πολλών. Ο Αριστοτέλης, όπως και στην περίπτωση της άσκησης της εξουσίας από τους πολλούς, χρησιμοποιεί δύο αναλογικά παραδείγματα, για να γίνει περισσότερο κατανοητή η διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στους φωτισμένους και άριστους ανθρώπους από ένα ένα χωριστά άτομο που ανήκει στο πλήθος.

Οι αξιόλογοι άνθρωποι είναι ανώτεροι από το κάθε επιμέρους άτομο ενός πλήθους, όπως ακριβώς συμβαίνει με έναν πολύ ωραίο άνθρωπο, που συγκεντρώνει στοιχεία που τα βρίσκουμε διάσπαρτα στους άλλους ανθρώπους. Αυτά δηλαδή τα στοιχεία του ωραίου μπορεί να τα βρούμε χωριστά ακόμη και σε πιο τέλεια μορφή σε ορισμένα άτομα του πλήθους. Πρόκειται όμως για στοιχεία που βρίσκονται μεμονωμένα και όχι συγκεντρωμένα σε έναν.

Οι αξιόλογοι άνθρωποι μοιάζουν με ζωγραφιές ανθρώπων που φιλοτεχνούν οι ζωγράφοι και έχουν ωραιότερα χαρακτηριστικά. Παρ' όλα αυτά είναι δυνατό να υπάρχουν μέσα στο πλήθος μεμονωμένα άτομα που να έχουν πιο ωραία χαρακτηριστικά απ' ό,τι οι ζωγραφιές.

Συμπέρασμα:

Μπορεί να πει κανείς ότι, όπως στη ζωγραφική ο ζωγράφος συνενώνει σε μια προσωπογραφία πολλά επιμέρους διάσπαρτα ωραία στοιχεία, «έτσι και στην πόλη μπορεί κάθε επιμέρους άτομο να μην είναι τίποτε αξιόλογο, ενωμένοι όμως όλοι μαζί οι πολίτες μπορούν να είναι καλύτεροι και αποτελεσματικότεροι από τους λίγους και άριστους. Μπορεί οι λίγοι - άριστοι να είναι, ένας ένας τους, πολύ αξιόλογοι άνθρωποι, όμως αυτό που μετράει είναι η συνένωση των θετικών στοιχείων που μπορούν να συνεισφέρουν».

19^η Ενότητα

✓ 1. Πόσα και ποια είδη δημοκρατίας διακρίνει ο Αριστοτέλης;

Ο Αριστοτέλης διακρίνει **τέσσερα είδη δημοκρατίας**, ανάλογα με τη φύση των θεσμών αλλά και του λαού στον οποίο εφαρμόζεται κάθε είδος δημοκρατίας.

✓ Στο πρώτο είδος πλούσιοι και φτωχοί είναι ίσοι μεταξύ τους και συμμετέχουν με τον ίδιο τρόπο στη διακυβέρνηση.

✓ Στο δεύτερο είδος τίθεται ως κριτήριο για την κατάληψη της εξουσίας το εισόδημα. Όποιος κατέχει ένα μικρό προβλεπόμενο εισόδημα, καταλαμβάνει αξιώματα. Όταν χάσει αυτό το εισόδημα, χάνει και το δημόσιο αξίωμα.

✓ Το τρίτο είδος έχει δυο παραλλαγές:

α) Αξιώματα καταλαμβάνουν όσοι δεν έχουν νομικά κωλύματα. Υπέρτατη αρχή είναι ο νόμος.

β) Προϋπόθεση ανάληψης αξιωμάτων τίθεται η ιδιότητα του πολίτη, η οποία πιστοποιείται από τη νόμιμη εγγραφή στο ληξιαρχείο της πόλης. Υπέρτατη αρχή είναι και πάλι ο νόμος.

✓ Στο τέταρτο είδος η ανώτατη αρχή δεν είναι ο νόμος αλλά ο λαός. Η πολιτεία κυβερνάται με ψηφίσματα που τείνουν να περιορίσουν την ισχύ των νόμων. Σε αυτό το είδος ο λαός παρασύρεται από τους δημαγωγούς, το κύρος των δικαστών υπονομεύεται, ο σεβασμός προς τα αξιώματα ατονεί και η δημοκρατία εκφυλίζεται. Γι' αυτό και μοιάζει μια τέτοια δημοκρατία με τυραννία, στην οποία ο λαός αναδεικνύεται σε πολυκέφαλο μονάρχη.

Η σειρά παρουσίασης των μορφών της δημοκρατίας γίνεται από την αξιολογικά καλύτερη προς την χειρότερη.

✓ 2. Ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας κατά τον Αριστοτέλη;

2. Ο Αριστοτέλης παρουσιάζοντας τη δημοκρατία και τα είδη της διαπιστώνει ότι σε κάθε οργανωμένη κοινωνία υπάρχουν δύο ευδιάκριτες τάξεις, η ανώτερη και η κατώτερη. Στην ανώτερη ανήκουν οι πλουσιότεροι, οι περισσότερο μορφωμένοι και λιγότεροι, ενώ στην κατώτερη οι φτωχότεροι και περισσότεροι. Γνώρισμα της δημοκρατίας είναι η ελευθερία, η οποία έχει δύο σημασίες: Σημαίνει το δικαίωμα του πολίτη να ζει όπως θέλει (ατομική ελευθερία) και το δικαίωμα να συμμετέχει στην πολιτική (πολιτική ελευθερία). Άλλο επίσης βασικό γνώρισμα της δημοκρατίας είναι η ισότητα των πολιτών. Διακρίνει τέσσερα είδη δημοκρατίας: το πρώτο στηρίζεται στην πλειοψηφία, το δεύτερο επιτρέπει την ανάληψη αξιωμάτων με βάση ένα μικρό εισόδημα, το τρίτο προβλέπει κατάληψη αξιωμάτων σε όσους δεν έχουν νομικά εμπόδια ή σε όσους είναι απλώς πολίτες μιας πόλης. Στο τέταρτο είδος η ανώτατη αρχή είναι ο λαός και όχι ο νόμος και γι' αυτό ο λαός παρασύρεται από τους δημαγωγούς.

✓ 3. Τι εννοεί ο Αριστοτέλης γράφοντας, όταν συμβαίνει «τα ψηφίσματα να έχουν μεγαλύτερη ισχύ από τον νόμο» σε μια κοινωνία;

3. Εννοεί ότι η κυρίαρχη βούληση είναι αυτή που εκφράζει ο λαός για κάθε μεγάλο θέμα και ζήτημα. Αυτό, όμως, υποβαθμίζει την έννοια της νομοθεσίας και του νόμου, ο οποίος πρέπει να είναι ο ρυθμιστής της συμπεριφοράς όλων των πολιτών.

✓ 4. Στη μορφή της δημοκρατίας κατά την οποία υπέρτατη αρχή είναι ο λαός και όχι ο νόμος είναι εύκολο οι άνθρωποι να αδικούνται και να υπάρχει ανισότητα. Ποια είναι η δική σας άποψη;

4. Όταν η κυρίαρχη βούληση του λαού σε ένα πολίτευμα ισοδυναμεί με νόμο, τότε είναι δυνατόν να δημιουργηθούν ανισότητες μέσα σε μια κοινωνία και να αδικηθούν πολίτες ή ομάδες πολιτών. Αυτό συμβαίνει, γιατί τα ψηφίσματα του λαού έχουν περιστασιακό χαρακτήρα και πολλές φορές προκαλούν θεσμική σύγχυση. Οι αποφάσεις εξάλλου μιας πλειοψηφίας δεν είναι πάντοτε οι σω-

στότερες. Πολλές φορές το ορθό και το λογικό είναι στην πλευρά της μειοψηφίας. Ο λαός επηρεάζεται πολλές φορές στις αποφάσεις από τις περιστάσεις και τις γενικότερες συνθήκες αλλά και από δημαγωγούς. Αντίθετα, ο νόμος, ο θεσπισμένος με σωστές διαδικασίες, όταν εφαρμόζεται σε όλους, αποτελεί θεμέλιο της δημοκρατίας, εξασφαλίζει τα δικαιώματα των πολιτών και οριοθετεί τις υποχρεώσεις τους. Τότε επικρατεί η δικαιοσύνη, η οποία προστατεύει τους πολίτες από την αυθαιρεσία και τους αδύνατους από τους ισχυρούς.

✓ **5. Να διαβάσετε προσεκτικά το τελευταίο είδος δημοκρατίας που περιγράφει ο Αριστοτέλης και να επισημάνετε το χαρακτηριστικό ή τα χαρακτηριστικά του που είναι δυνατόν να βλάψουν ένα σύγχρονο κράτος.**

5. Στο τέταρτο και τελευταίο είδος δημοκρατίας που περιγράφει ο Αριστοτέλης, η ανώτατη αρχή δεν είναι ο νόμος αλλά ο λαός. Η πολιτεία κυβερνιέται με τα ψηφίσματα του λαού, που πολλές φορές παραμερίζουν τους νόμους. Τότε παρουσιάζονται διάφοροι άνδρες, πολιτικοί ή στρατιωτικοί, που παρασύρουν το λαό με τη δύναμη του λόγου και εγκαθιστούν τυραννικά πολιτεύματα. Αυτός ο κίνδυνος υπάρχει και στα σύγχρονα πολιτεύματα. Ο νόμος πρέπει να θεωρείται το βασικό θεμέλιο της δημοκρατίας και αυτός να τηρείται από όλους τους πολίτες υποδειγματικά. Οι πολίτες πρέπει να συμμετέχουν στα κοινά, αλλά η διακυβέρνηση της πολιτείας πρέπει να γίνεται με βάση ένα πλαίσιο αρχών και νόμων (σύνταγμα), διαφορετικά υπάρχει πάντοτε ο κίνδυνος εκτροπής σε ανελεύθερα καθεστάτα. Οι σύγχρονοι δημαγωγοί έχουν στη διάθεση τους ισχυρά μέσα για να διαμορφώσουν ανθρώπινες συνειδήσεις και να επιβάλουν τις απόψεις τους. Είναι ο τύπος και τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης, η διαφήμιση κ.λπ.

20^η Ενότητα

✓ 1. Το περιεχόμενο του κειμένου που προηγείται

1. Στο κείμενο που προηγείται (δες και σχολικό βιβλίο) ο Αριστοτέλης γράφει τα εξής:

- ✓ Είναι υποχρέωση του νομοθέτη να ασχοληθεί πολύ σοβαρά με το θέμα της παιδείας των νέων.
- ✓ Η παραμέληση της παιδείας βλάπτει το ίδιο το πολίτευμα.
- ✓ Οι νέοι πρέπει να παίρνουν μόρφωση ταιριαστή με το πολίτευμα της πόλης τους.
- ✓ Όπως για την εκμάθηση κάποιας τέχνης, έτσι και για τις πράξεις της αρετής χρειάζεται η άσκηση.
- ✓ Η παιδεία πρέπει να είναι μία και η ίδια για όλους.
- ✓ Η φροντίδα για την παιδεία πρέπει να αφήνεται στο δημόσιο και όχι στην ιδιωτική πρωτοβουλία.
- ✓ Για την επίτευξη ενός στόχου κοινού για όλους, κοινή πρέπει να είναι και η άσκηση.
- ✓ Ο κάθε πολίτης πρέπει να πιστεύει πως όλοι οι πολίτες ανήκουν στην πόλη και όχι στον εαυτό τους.
- ✓ Η φροντίδα για το κάθε ξεχωριστό μόριο (πολίτη) της πόλης πρέπει να είναι απολύτως συνταριασμένη με τη φροντίδα για το σύνολο.
- ✓ Έπαινος στους Λακεδαιμονίους για την αγωγή των παιδιών τους και για το κοινό για όλους εκπαιδευτικό σύστημα.

✓ 2. Ποια είναι η βασική θέση που διατυπώνει ο Αριστοτέλης στην παρούσα ενότητα αναφορικά με το ζήτημα της παιδείας και με ποια επιχειρήματα την τεκμηριώνει;

2. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι σε μια ευνομούμενη πολιτεία η παιδεία θα πρέπει να αποτελεί αντικείμενο νομοθετικής ρύθμισης, δηλαδή πολιτειακής μέριμνας και φροντίδας, και να είναι κοινή, ενιαία για όλους τους πολίτες. Τούτο σημαίνει ότι η εκπαίδευση θα πρέπει να έχει δημόσιο και όχι ιδιωτικό χαρακτήρα και να παρέχεται με την ίδια μορφή σε όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες. Στο αμέσως προηγούμενο κεφάλαιο του παρόντος βιβλίου των *Πολιτικών* (Θ 1), ο Αριστοτέλης είχε αιτιολογήσει την παραπάνω θέση του προσκομίζοντας μια σειρά επιχειρημάτων: αρχικά είχε υποστηρίξει ότι η παραμέληση εκ μέρους της πολιτείας της παρεχόμενης εκπαίδευσης προς τους νέους ανθρώπους βλάπτει πρωτίστως το πολίτευμά της· κι αυτό, γιατί οι νέοι θα πρέπει να λαμβάνουν μόρφωση συμβατή με το πολιτικό καθεστώς που ισχύει στην κοινότητά τους, ώστε να το υπηρετούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο και να αποφεύγονται οι κίνδυνοι υπονόμησης, εκφυλισμού ή ανατροπής του. Ανάμεσα στην πόλιν και τον πολίτην ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι υπάρχει σχέση αμοιβαίας εξάρτησης και αλληλεπίδρασης. Η φυσιογνωμία της πόλεως διαμορφώνει το ήθος των πολιτών της (δημοκρατικό, ολιγαρχικό κ.τ.λ.) και, αντιστρόφως, το ήθος των πολιτών διαμορφώνει και διατηρεί τη φυσιογνωμία της πόλεως, τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του πολιτεύματος της. Στη συνέχεια, ο Αριστοτέλης είχε επισημάνει ότι τα μέλη μιας πολιτικής κοινότητας έχουν να πραγματώσουν ένα κοινό στόχο (την κατάκτηση της ευδαιμονίας μέσω της άσκησης της αρετής) κι ότι, επομένως, κοινά θα πρέπει να είναι και τα μέσα -δηλαδή η παιδεία- για την επίτευξή του, ενώ ο καταλληλότερος φορέας για τον καθορισμό τους είναι η πολιτεία. Τέλος, είχε τονίσει ότι κάθε πολίτης ανήκει πρώτα στην πολιτική κοινότητά του και μετά στον εαυτό του. Η μέριμνα για το άτομο -και στη συγκεκριμένη περίπτωση για την αγωγή και τη μόρφωσή του- θα πρέπει να βρίσκεται σε απόλυτη συμφωνία με τη μέριμνα για την πόλιν, δηλαδή με τη μέριμνα για τη γενικότερη προαγωγή και ευημερία της.

✓ 3. Ποια είναι η προσωπική άποψη του Αριστοτέλη για το εκπαιδευτικό ζήτημα, έτσι όπως διατυπώνεται στο τέλος της ενότητας;

3. Στο τέλος της παρούσας ενότητας ο Αριστοτέλης καταθέτει την προσωπική του άποψη για το εκπαιδευτικό ζήτημα. Αναγνωρίζει την αναγκαιότητα διδασκαλίας των «χρησίμων», δηλαδή εκείνων που εξασφαλίζουν τον καθημερινό βιοπορισμό (διδασκαλία ανάγνωσης και γραφής και εκμάθηση τεχνικών δεξιοτήτων που βοηθούν στην κάλυψη των βιοτικών αναγκών), όχι όμως όλων, αλλά μόνον όσων κρίνονται απαραίτητα για την εξασφάλιση του «ζην» («τά ἀναγκαῖα»). Ταυτόχρονα, θέτει έναν περιορισμό στην επιλογή τους: οι συγκεκριμένες δραστηριότητες δεν θα πρέπει να συγκαταλέγονται στην κατηγορία των «ἀνελευθερίων ἔργων», που καθιστούν «βάνανυσον» (τιποτένιο, ευτελή) εκείνον που τις ασκεί. Ως «ἀνελευθέριον ἔργον» οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν κάθε πρακτική ενασχόληση που δεν ἄρμοζε σε ελεύθερο ἄνθρωπο και γι' αυτό την ανέθεταν σε δούλους. Μια τέτοιου είδους ενασχόληση ο Αριστοτέλης την αποκαλεί και «βάνανυσον», δίνοντας ταυτόχρονα τον ορισμό της συγκεκριμένης έννοιας: πρόκειται για κάθε δραστηριότητα, τέχνη ή μάθηση, που η άσκησή της παρεμποδίζει την ισόρροπη σωματική και ηθικό-πνευματική ανάπτυξη του νέου ανθρώπου.

✓ **4. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει τον δημόσιο ή τον ιδιωτικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης της εποχής του; Από ποια σημεία του κειμένου φαίνεται αυτό;**

4. Υποστηρίζει το δημόσιο χαρακτήρα της παιδείας. Αυτό το δηλώνει άμεσα στην αρχή της ενότητας με τη φράση «ποιητέον ταύτην κοινήν» (αυτή πρέπει να είναι κοινή για όλους) και έμμεσα με τις φράσεις «νῦν γὰρ ἀμφισβητεῖται περὶ τῶν ἔργων» (σήμερα υπάρχουν διαφορετικές απόψεις ως προς το εκπαιδευτικό πρόγραμμα), «ταραχῶδης ἡ σκέψις ἐκ τε τῆς ἐμποδῶν παιδείας» (η έρευνά μας θα βρεθεί αντιμετώπη με μεγάλη σύγχυση), οι οποίες δείχνουν ότι η πολιτεία, που έχει ως στόχο την ευδαιμονία των πολιτών της, πρέπει να αναλάβει ουσιαστικό ρόλο στο θέμα της παιδείας των πολιτών. Κανένας πολίτης δεν ανήκει στον εαυτό του, αλλά όλοι ανήκουν στην πολιτεία η οποία είναι υποχρεωμένη να φροντίζει τα μέλη της.

✓ **5. Ποιους υπονοεί ο Αριστοτέλης ότι πρέπει να ορίσουν νόμους για την παιδεία (νομοθετητέον περὶ παιδείας) και ποια πολιτική θέση διατυπώνει με την έκφραση κοινήν ποιητέον;**

5. Εννοεί τους ίδιους τους πολίτες μαζί με τους εκλεγμένους ἄρχοντές τους. Γνωρίζουμε ότι η συμμετοχή των πολιτών στα κοινά σε δημοκρατικά πολιτεύματα πρέπει να είναι ενεργός. Αυτοί λοιπόν οι πολίτες, οι μετέχοντες στην πολιτική εξουσία και στην απονομή της δικαιοσύνης, αυτοί που έχουν το δικαίωμα του εκλέγειν και τον εκλέγεσθαι, πρέπει να βρουν λύσεις και να καταλήξουν σε αποφάσεις για την παιδεία που θα παρέχει η πόλη προς τους πολίτες της. Βέβαια, θα ζητηθούν οι απόψεις των ειδικών και την κοινή βούληση θα αποτυπώσουν σε νόμο οι νομοθέτες.

✓ **6. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις διαφορετικές απόψεις που διατυπώνονται σχετικά με το στόχο και το περιεχόμενο της παιδείας. Να γράψετε ποιες ήταν αυτές οι απόψεις και πού οφείλονταν, κατά την κρίση σας, οι διαφορές.**

6. Στην εποχή του Αριστοτέλη δεν είχαν όλοι οι ἄνθρωποι τις ίδιες απόψεις για την παιδεία και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Τα θέματα σχετικά με τα οποία εκφράζονταν διαφορετικές απόψεις και απορίες ήταν:

- ✓ Τι πρέπει να μαθαίνουν οι νέοι για να γίνουν ενάρετοι;
- ✓ Πώς η παιδεία θα διαμορφώσει ένα καλό γι' αυτούς τρόπο ζωής;
- ✓ Η παιδεία πρέπει να στοχεύει στην άσκηση και την καλλιέργεια του νου ή στη διαμόρφωση του ηθικού χαρακτήρα;
- ✓ Πρέπει να επιδιώκει τα χρήσιμα για τη ζωή, όσα προάγουν την αρετή ή αυτά που προάγουν τη γνώση;

Για να ακολουθηθεί ο τρόπος ζωής που ταιριάζει στο κάθε πολίτευμα, πρέπει να υπάρχει η αντίστοιχη μορφή παιδείας, ανάλογα με τους σκοπούς κάθε πολιτείας. Οι σκοποί όμως κάθε πολιτείας δεν είναι εύκολο να προσδιοριστούν μέσα σε μια κοινωνία και οι απόψεις σχετικά με αυτούς είναι πολλές. Ανάλογοι προβληματισμοί διατυπώνονται, επομένως, και για την παιδεία για την οποία όμως πρέπει να υπάρξει σύγκλιση απόψεων μέσα από το διάλογο, αφού πρώτα βέβαια ξεκαθαριστούν οι επιδιωκόμενοι σκοποί και στόχοι της πολιτείας.

- ✓ **7. Ποιο κριτήριο επιλογής «διδασκτέας ύλης» δέχεται καταρχήν ο Αριστοτέλης και πώς αντιμετωπίζει την καλλιέργεια του νου μέσα από τα εκπαιδευτικά προγράμματα της εποχής του;**

7. Κριτήριο επιλογής της «διδασκτέας ύλης», για τον Αριστοτέλη, είναι η **μεσότητα** μεταξύ του θεωρητικού βίου και της καθημερινής πράξης (του πρακτικού βίου). Για το λόγο αυτό δεν πρέπει να παραμελείται το **χρήσιμο**. Πρέπει, επομένως, να διδάσκονται τα πιο απαραίτητα. Η ανάγνωση, η γραφή, η αριθμητική, λίγη γεωμετρία και σχέδιο είναι γνώσεις που τις χρειάζεται ο πολίτης στις καθημερινές δραστηριότητες και συναλλαγές καθώς και στην άσκηση των πολιτικών καθηκόντων του. Δεν είναι σωστό όμως ένας ελεύθερος πολίτης να παραμένει μόνο σε αυτά. Πρέπει να επιδιώκει και τις γνώσεις εκείνες που προσδίδουν τη **θεωρητική κατάρτιση** στον άνθρωπο.

- ✓ **8. Ποιες είναι κατά τον Αριστοτέλη οι καταρθύνσεις που θα διαμορφώσουν την προσωπικότητα του μαθητή της εποχής του;**

8. Ο Αριστοτέλης ακολουθεί μια μέση οδό ως προς το περιεχόμενο των σπουδών, χωρίς να απομακρύνεται από τον ηθικοπλαστικό προσανατολισμό ολόκληρου του εκπαιδευτικού συστήματος: δεν πρέπει, τονίζει, να παραμελείται το **χρήσιμο**. Πρέπει όμως να διδάσκονται τα πιο απαραίτητα. Η ανάγνωση, η γραφή, η αριθμητική, λίγη γεωμετρία και σχέδιο είναι γνώσεις που τις χρειάζεται ο πολίτης στις καθημερινές δραστηριότητες και συναλλαγές. Η παιδεία πρέπει να προσφέρει στους νέους αρετή, για να μπορούν να κατακτήσουν έναν καλύτερο τρόπο ζωής. Δεν είναι σωστό όμως ένας ελεύθερος πολίτης να παραμένει μόνο σε αυτά. Πρέπει να επιδιώκει και τις γνώσεις εκείνες που προσδίδουν τη **θεωρητική κατάρτιση** στον άνθρωπο, διαμορφώνουν ηθικά το χαρακτήρα του και προάγουν τη γνώση.

- ✓ **9. Να εξηγήσετε τι επιδιώκει ο Αριστοτέλης να κατανοήσουν οι συμπολίτες του, όταν αντιπαραθέτει την έκφραση **τά τείνοντα πρός τήν ἀρετήν** στην έκφραση **τά χρήσιμα πρός τόν βίον** και **τά περιττά** και ποια σχέση έχει η θέση που εκφράζει με το εκπαιδευτικό σύστημα που προτείνει.**

9. Ο Αριστοτέλης επιδιώκει να κατανοήσουν οι συμπολίτες του ότι υπάρχουν τρεις διαφορετικές απόψεις για το περιεχόμενο της παιδείας και για τους στόχους που πρέπει αυτή να εκπληρώνει. Η πρώτη άποψη τονίζει τον ωφελμιστικό χαρακτήρα της παιδείας: η παιδεία πρέπει να προσφέρει αυτά που είναι χρήσιμα. Η δεύτερη δίνει προτεραιότητα στην καλλιέργεια του νου: η παιδεία πρέπει να προσφέρει τα παραπάνω, τα πέρα από τις καθημερινές ανάγκες μας, αυτά που προάγουν τη γνώση. Η τρίτη εξαίρει τον ηθικοπλαστικό της χαρακτήρα: η παιδεία πρέπει να προσφέρει αυτά που οδηγούν στην αρετή.

Ο φιλόσοφος δείχνει προτίμηση στον ηθικοπλαστικό χαρακτήρα της παιδείας. Ο ίδιος έχει ήδη ξεκαθαρίσει τις απόψεις του σχετικά με την αρετή των πολιτών. Τη συνδέει με την πολιτεία και με την παιδεία. Μια τέλεια πολιτεία επιδιώκει την τέλεια αρετή μέσα από την παιδεία. Καθώς οι πολίτες μιας πόλης έχουν να επιτελέσουν σαν σύνολο **ένα σκοπό**, είναι φανερό και ότι η παιδεία πρέπει να είναι **μία και ίδια για όλους**, και η φροντίδα γι' αυτήν πρέπει να ανήκει στο **δημόσιο**. Υπάρχουν όμως άλλοι οι οποίοι δε δίνουν το ίδιο περιεχόμενο στην έννοια αρετή και ούτε συμφωνούν στους τρόπους με τους οποίους ασκείται κανείς σ' αυτή. Στο τέλος προτείνει μια μέση άποψη, ως προς το περιεχόμενο των σπουδών, δίνοντας πάντοτε έμφαση στον ηθικοπλαστικό χαρακτήρα της

παιδείας. «Δεν πρέπει, λέει, να παραμελούμε τις χρήσιμες και πρακτικές γνώσεις. Αλλά το χρήσιμο είναι μόνο μέσο για το σκοπό. Δεν ταιριάζει σε ελεύθερους ανθρώπους να αναζητούν παντού τη χρησιμότητα. Γενικώς, πρέπει να διακρίνουμε τις ελεύθερες από τις ανελεύθερες ενασχολήσεις. Οι τελευταίες καθιστούν τον ελεύθερο άνθρωπο ανίκανο να εκπληρώσει τις απαντήσεις της αρετής» (I. During).